

Kritička analiza historiografskih interpretacija fenomena nacionalizma

Muić, Vedran

Master's thesis / Diplomski rad

2013

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:549603>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-23**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Ivana Lučića 3

10000 Zagreb

Diplomski rad:

Kritička analiza historiografskih interpretacija fenomena nacionalizma

Akadska godina 2012/2013.

Student: **Vedran Muić**

Mentor: **Dr. sc. Zrinka Blažević, izv. prof.**

Komentor: **Branimir Janković, prof.**

Zagreb, rujan 2013.

Sadržaj

1. Uvodna razmatranja.....	3
- 1. definiranje problemskog područja.....	3
- 2. poteškoće razrade istraživačkog pitanja.....	6
- 3. suprotstavljene interpretativne struje.....	7
- 4. problem spoznajne pozicije.....	10
2. Istraživačko pitanje, definiranje analitičkog i interpretativnog okvira.....	12
3. Kriička analiza interpretativnih paradigmi u studijama nacija i nacionalizma.....	17
- 1. početni razvoj znanstvenih istraživanja.....	17
- 2. Klasična debata: primordijalizam.....	19
- 3. Klasična debata: modernizam.....	23
- 4. Klasična debata: etnosimbolizam.....	40
- 5. Novi pristupi i nadilaženje klasične debate.....	47
4. Zaključna razmatranja.....	61
5. Bibliografija.....	68

1.1. Uvodna razmatranja; definiranje problemskog područja

Konvencija je u historijskoj znanosti da se istraživačko pitanje, opće ili specifičnije naravi, definira nakon susreta s konkretnom povijesnom situacijom koju želimo istražiti. Što nas dovodi u stanje zdvajanja kad ozbiljnije pridemo problematici istraživanja fenomena nacionalizma. Je li moguće nacionalizam smatrati konkretnim povijesnim problemom?

Francis Fukuyama je iznio u svom poznatom djelu "Kraj povijesti i posljednji čovjek" tezu da je prevladavanje liberalne demokracije i kapitalizma po raspadu SSSR-a, navijestilo blizinu kraja sociokulturne evolucije ljudske civilizacije i utvrdilo liberalnu demokraciju kao povijesno dovršen i globalno afirmiran oblik političke vlasti. Isto tako, pitanje razvoja i afirmacije fenomena "nacionalizma, nacije i nacionalne države" je, globalno gledano, pitanje nerazdvojno od problematike (post)modernog stanja u svim svojim pojavnim oblicima. Drugim riječima, radi se o pitanju napretka (ili, smjera kretanja) povijesti ljudske civilizacije i društva. Jer, naime, ta tri tako opća i svakodnevno prisutna termina konotiraju niz fenomena koji stoje iza prevladavajućeg modela svjetske sociopolitičke organizacije u zadnja dva stoljeća razdoblja moderne. To nipošto ne znači da ovi fenomeni gube išta na svojem zamahu i aktualnosti, kao što se u znanstvenoj literaturi zna isticati.¹

No, upotrijebljeni termini su stavljeni pod navodnike s razlogom. Univerzalizirajući i holistički pristupi problematici nacionalizma, poput gore iznesenog, pomažu da se shvati globalna važnost i sama silina ovog dinamičnog povijesnog fenomena. No, on se pojavljuje u mnogobrojnim i raznovrsnim varijantama. Od globalnog do lokalnog konteksta, od kolektivnih do individualnih okvira, od političke do kulturne sfere. Radi se o raslojenom, mnogodimenzionalnom, fluidnom, višestruko uvjetovanom fenomenu.

Ta terminologija samo naoko objašnjava ono što označuje. U prirodi je načina na koje se navedene termine koristi da ih se shvaća kao datosti, nešto opipljivo (ali imaginarno) što proizlazi iz sociopolitičke realnosti koja nas okružuje. Bilo bi primjereno reći da oni "proizvode svoju stvarnost"; odnosno da politička fikcija koja se jezično artikulira upotrebom tih termina postaje trenutačno i neposredno realizirana u praksi. Opomena da reprodukciju "postvarenja" nacije² u svakodnevnoj praksi ne bi smjelo slijediti postvarenje nacija u teoriji, nije pak samo naknadna mudrost. Ta opaska jasno upućuje na postojanje svijesti o općenito

¹ **Hobsbawm**, Eric John. *Nacije i nacionalizam: Program, mit i stvarnost*. Prevela Čengić, Nata. Zagreb: Novi Liber, 1993., 207.;

² **Brubaker**, Rogers. "Rethinking Nationhood: Nation as institutionalized form, practical category, contingent event", *Contention* Vol.4 No.1 (1994): 5.

problematičnom statusu pitanja vezanih uz fenomen nacionalizma i njegovih manifestacija koje istražuju društvene znanosti, pa i historijska. Isto tako, simptom navedenog problema je i nepostojanje ičeg nalik općem konsenzusu u tom područja znanstvenog istraživanja.

Terminologija je, kao takva, neophodna, jer imenuje i nastoji objasniti fenomene intrinzične stanju modernosti u najširem smislu. No, postoji jaz između stvarnog i imaginarnog kada koristimo pojmove “nacionalizam, nacija i nacionalna država”. Što se više bavimo tim temama, znanstveno ili ne, time ti pojmovi postaju sve nezgrapniji i neprikladniji³ kad želimo objasniti totalitet svega što označuju. Ako je to uopće moguće.

Je li ambicija za razumijevanjem tog imaginarnog totaliteta tjerala nekoliko generacija povjesničara i društvenih znanstvenika da se bave problematikom nacionalizma? Debata koja se vodi o tim problemima još je daleko od postizanja izvjesnog konsenzusa oko odgovora na osnovna pitanja vezana uz fenomen nacionalizma. Niti je ijedna nastala teorija općeprihvaćena. Može li se to objasniti povjesničarskim preferiranjem strukturalističkog pristupa, koji nastoji cjelovito objasniti neki povijesni problem?

Obrnimo logiku. Većina ljudi oko nas će, kad ih se upita *što je nacija*, a *što nacionalizam*, ponuditi objašnjenje, smisleno i usklađeno s njihovom percepcijom sociopolitičke realnosti. Međutim, malo će ih biti međusobno iole slično. A što se tek događa kad se postave potpitanja koja iz njih proizlaze? Koliko su to stari fenomeni? Da li, ili na koji način postoje? Zašto su ljudi privrženi ideji nacije? Razvija li se ona i kako? Stoga, nije sasvim iznenađujuće da su znanstvena istraživanja u ovom području stoglave, a ne kumulativne prirode, radi opterećenosti problematike epistemološkim nedorečenostima koje lako vode u zakučastu i kompleksnu kazuistiku.⁴ To će reći da oni koji pokušavaju razmrsiti klupko nerijetko kreću od početaka, te, mimo svojih namjera, svejedno dodatno doprinose kaosu nastalom zahvaljujući postojanju niza zasebnih, vrlo heterogenih teorijskih smjerova.⁵ Paradoksalno, što se više istraživanja o nacionalizmu razvijaju i dozrijevaju, to su rezultati običnom laiku sve ezoteričniji. Ono što nudi znanstveni diskurs zbog toga postaje manje društveno relevantno od onog što nudi diskurs političke prakse u svakodnevnom životu.⁶

³ **Anderson**, Benedict. *Nacija: zamišljena zajednica*. Prevele Čengić, Nata i Pavlović, Nataša. Zagreb: Školska knjiga, 1990., 14.; **Hobsbawm**, 1993., 207.;

⁴ **Brubaker**, Rogers. *Ethnicity without groups*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2004., 11.

⁵ **Özkirimli**, Umut. "The nation as an artichoke? A critique of ethnosymbolist interpretations of nationalism", *Nations and Nationalism* Vol. **9** No **3**, (2003): 342-343; **Katunarić**, Vjeron. *Sporna zajednica. Novije teorije o naciji i nacionalizmu*. Zagreb: Jesenski i Turk, 2003., 234.

⁶ **Katunarić**, 2003., 322.

Zanimljivo je da taj paradoks u sebi krije i dašak ironije. Naime, recentni pomaci u ovom istraživačkom području zapravo pridonose takvom stanju. Jedan od novijih stavova je, primjerice, da se realitet nacije ne želi negirati, nego drukčije konstruirati, ali nakon što se kategorije znanstvene analize odvoje od kategorija etnopolitičke prakse.⁷ Kako onda pomiriti to zbunjujuće višeglasje, taj izostanak konsenzusa, s nominalnom društveno-kritičkom ulogom historiografije i društvene znanosti općenito? Znanstvena produkcija koja se ovdje stvara, sačinjava obiman, složen i kontinuirano ekspanzirajući korpus znanja vrlo ezoterične naravi. Naravno, diktat znanstvene relevantnosti i održivosti uvjetuje pridržavanje određenih epistemoloških premisa, te teorijskih i metodoloških modela u takvim istraživanjima. No što ako se time u biti podrija šira društvena relevantnost znanstvene produkcije ovog područja, koja ne zamjenjuje banalnija i trivijalnija objašnjenja fenomena nacionalizma nastala u sferi svakodnevne političke prakse i usmjerena na cjelokupnu javnost nekih država?

Međutim, pretresati svaki sporni detalj bi vodilo rastezanju priče unedogled. Ono za što su do sada iznesene refleksije korisne jest da se ocrta postojanje svijesti o izvjesnoj dimenziji aporičnosti koja prožima ovo područje istraživanja. Posljedično, što je akutnija ta svijest, tim se i to stanje opće aporije, te proturječnih odnosa među brojnim specifičnim problemima unutar područja, sve više čine jednim konstantama na koje se može računati. Drugim riječima, imamo jednu zagonetku koja postoji u stanju proturječja. Historijska i društvene znanosti općenito, debatiraju sve kompleksnijim jezikom o problematici nacionalizma. No kako da time ispune svoju društveno-kritičku funkciju i afirmiraju svoja gledišta kao relevantna u društvenoj sferi? Gdje se u režiji političke prakse svakodnevno (re)produciraju nacionalni sadržaji? Ovdje je procijep tim veći, jer nacionalizam predstavlja (naoko) opći fenomen globalnog dohvata i važnosti, ali vrlo specifičnih manifestacija.⁸

Može se reći da moj početni interes, pa i svih autora koji se bave problematikom nacionalizma potječe iz želje da si učine svijet jasnijim razumijevanjem iste. I da pokušaju razmrsiti taj aporijski čvor. Prvi korak u tom pravcu treba biti jasno postavljeno istraživačko pitanje odnosno precizno formuliran istraživački problem. U kontekstu ovoga rada, to će biti kritička analiza historiografskih interpretacija fenomena nacionalizma. Ipak, imajući na umu složenost istraživačkog pitanja, koje nastoji uzeti u obzir i “biti svjesno” beskrajnog niza dilema koje nastaju kod suočavanja s ovakvom problematikom, jasno je da će proces njegove temeljitije razrade biti delikatan i kompleksan problem.

⁷ Brubaker, 2004., 9-11., 31. ; Katunarić, 2003., 9.

⁸ Özkirimli, Umut. *Theories of Nationalism*. New York: St. Martin's Press, 2000., 1-2., 3-4.

1.2. Uvodna razmatranja; poteškoće razrade istraživačkog pitanja

Bjelodano je kako je sve izneseno zapravo naknadno znanje, te da je vrlo nevjerovatno da sam njime raspolagao prije prve iskre interesa za problematiku nacije i nacionalizma. To i jest i nije istina. S jedne strane, problemsko područje je izuzetno komplicirano, sa zakučastim detaljima na svakom koraku. Bez detaljnog poznavanja znanstvene literature koja se bavi time, ne možemo ni govoriti o mogućnosti informiranog baratanja znanjem. S druge strane, u naravi je studija povijesti da svoje polaznike svako malo iznenadi teškim i intrigantnim pitanjima. Isto tako mu je u naravi i da studenta potakne na više od površnog zanimanja za neki problem i usmjeri taj interes ka konstruktivnom i produktivnom cilju.

Poststrukturalistička kritika suvremene historijske znanosti kao njezina ključna obilježja ističe narativnost i konstruktivost, odnosno, diskurzivnu prirodu znanja koje ona proizvodi.⁹ To implicira da ne postoji “dovršeno” autoritativno znanje o nekoj povijesnoj temi, koje se ne bi moglo dovesti u pitanje novim spoznajama, konstruirati na temelju drukčijih premisa ili koje bi naprosto razvoj discipline učinio zastarjelim¹⁰ (no ne i nerelevantnim). To nije sporno, ali u dijalogu s literaturom o problematici nacije i nacionalizma se počinje shvaćati jedna sasvim druga, akutno naglašena dimenzija tih problema. Riječ je o istoj onoj aporijskoj dimenziji unutar koje se u biti formirao i artikulirao moj početni interes za problematiku teorija nacije i nacionalizma.

Svaka povijesna tema kojom se želimo znanstveno baviti zahtijeva veliku dozu pažnje, te mnogo pomnog i kritičkog čitanja literature. Osobito je tome tako kad se želi istražiti neki od beskrajnog niza definiranih i nedefiniranih aspekata vezanih uz problematiku razvoja i manifestacija fenomena nacionalizma. Pouka je ovdje da se vrlo pažljivo, imajući na umu brojne istaknute teškoće i nedorečenosti, te djelovanje istih na samog autora ovih redaka, treba razraditi i ispitati osnovan istraživački problem. Jedino na taj način je moguće pokušati rasvijetliti spomenute aporije, te ponuditi konstruktivan i sažet odgovor na pitanje što obilježava glavne suvremene teorije i interpretacije fenomena nacije i nacionalizma.

Ironično je da moju epistemološku poziciju uvelike uvjetuje znanstvena literatura koju kritički analiziram i koja je nastala na temelju zasada moderne znanosti koje uvelike

⁹ **Jenkins**, Keith. *Promišljanje historije*. Prevela Koren, Snježana. Zagreb: Srednja europa, 2008., 51-53.;

Brown, Callum G. *Postmodernism for historians*. New York: Harlow, 2005., 7.

¹⁰ **Carr**, Edward Hallett. *Što je povijest?* Preveo Vojak Danijel. Zagreb: Srednja europa, 2004., 6.;

Brown, 2005., 21.

(re)produciraju to stanje aporije. Tako ti raskidi i nedorečenosti u mnogobrojnim varijacijama na temu utječu i na moju kritičku analizu suvremenih teorija nacije i nacionalizma.

Zato pažnju vrijedi usmjeriti na probleme koji uvjetuju moju kritičku poziciju, prije daljnjeg rada na istraživačkom pitanju. Stoga ću krenuti od prikaza složenosti i kontradiktornosti problematike kritičke analize suvremenih teorija nacija i nacionalizama, a zatim se pozabaviti specifičnostima pojedinih od njih.¹¹ Jasno, najrelevantnije specifične implikacije su one koje se odnose na moju vlastitu spoznajnu poziciju. Naime, bez obzira na to što se po mjestu rođenja i odgoju mogu deklarirati kao pripadnik određenog društva i nacije, ovaj ću rad napisati prvenstveno iz perspektive povjesničara.

1.3. Uvodna razmatranja; suprotstavljene interpretativne struje

Spomenute nedorečenosti me vrlo lako dovode u delikatnu poziciju, te suočavaju s dugim nizom dvojbi i teškoća koje se ne može naprosto zaobići, a kamoli tek ignorirati. S obzirom da je ovdje riječ o bavljenju problematikom fenomena nacije i nacionalizma primarno unutar diskursa suvremene historijske znanosti, nužno se nameće potreba ozbiljnije refleksije o brojnim epistemološkim, teorijskim, metodološkim i ideološkim pitanjima koja ti okviru impliciraju. Također treba razmotriti i moj kritički odnos prema njima.

To upućuje na područje suvremene epistemologije koje propitkuje ulogu i relevantnost historijske znanosti kao znanstvene discipline u širem društvenom kontekstu, a na temelju, okvirno rečeno, postmodernističkih epistemoloških premisa. Međutim, kritike historijske znanosti su usmjerene na metodološku, koliko i na povijesno-epistemološku dimenziju problema.¹² Postmodernističke kritike polaze od pretpostavke da je objektivnost historiografije, temeljena na čvrstom skupu pravila i metoda,¹³ zapravo diskurzivni konstrukt.¹⁴ Odnosno, službena historijska znanost je mnogostruko (ideološki, politički...)¹⁵ uvjetovana društvenim formacijama unutar kojih djeluje. Time se osporava vjerodostojnost temeljne premise moderne znanosti o nepristranosti istraživača¹⁶ kao jamstvu relevantnosti

¹¹ Katunarić, 2003., 9.

¹² *Nations and Nationalism* Vol. 9 No 3, (2003): 343.

¹³ Bloch, Marc. *Apologija historije ili Zanat povjesničara*. Prevela Milinković Jagoda. Zagreb: Srednja europa, 2008., 9-10.

¹⁴ Jenkins, 2008., 59.

¹⁵ Brown, 2005., 22-23.; Özkirimli, 2000., 196.

¹⁶ Jenkins, 2008., 32.

znanja koje proizvode, jer je ono društveno situirano.¹⁷ Najprovokativniji element tih kritika je ukazivanje paradoksalnosti maksime da povjesničari “rekonstruiraju proteklu zbilju”.¹⁸

Naime, “zbiljnost” te zbilje se klasično temelji na nizu “tvrdih i neoborivih” povijesnih činjenica; čim ih se utvrdi, može se početi s interpretacijom, činom konstruiranja narativa. Taj repozitorij činjenica jamči da će naš narativ, opis odabranog problema, biti znanstveno “ispravan”.¹⁹ No, svakome tko posjeduje određenu “retoričku samosvijest”²⁰ jasno je da se radi o tautologiji. Činjenice na kojima se temelji interpretacija su, nedvojbeno, tekst.²¹ Višestruko uvjetovan,²² i kao svaki tekst, diskurzivno konstruiran. Također, analitički i metodološki aparat historijske znanosti kojim se te činjenice procesuiraju je, opet, tekstualne prirode. Taj aparat uvelike uvjetuje koji će oblik imati historiografski diskurs o nekoj temi.²³ Kao najbolji dokaz rečenome su istaknuta aporičnost i kontradiktornost historiografske produkcije o fenomenu nacionalizma. Medijatorski mehanizmi (metodologija, interpretacija) kojima historijska znanost preobražava prošlost u povijest su tu očito problematične.²⁴ Ukratko, postoje mnoge historijske interpretacije nacionalizma,²⁵ ali one mogu biti manje ideološki uvjetovane i mistificirajuće ukoliko eksplicitnije ukažu na svoje procese proizvodnje. Tom logikom je nastala i tzv. refleksivna metoda.²⁶

No, kolikogod da su ovi kritički stavovi intelektualno stimulatívni i odvažni, toliko su i opasni. Ovdje je naprosto potrebno imati izvjesne ograde, ali ne zbog pomalo naivnog idealizma kojim zrače, nego zbog njihove ograničene primjenjivosti. Naime, moja autorefleksivnost, odnosno “retorička samosvijest”, koju zagovaraju je ovdje nužnost. Priroda odabranog problemskog područja to vrlo ozbiljno nameće kao neizostavni dio pristupa u daljnjem radu. Inače bi isključivo pridržavanje određenih epistemoloških, teorijskih i metodoloških postavki, a bez te note refleksivnosti, vodilo reproduciranju ranije spomenute kazuistike. Ali, ići u drugu krajnost, dati se sasvim zavesti tim postmodernističkim stavovima, vodilo bi u kazuistiku druge vrste. Naime, svim kritikama na račun klasičnih zasada institucionalizirane historiografske znanosti unatoč, odgovor na pitanje *što* učiniti pri susretu s

¹⁷ Yuval-Davis, Nira. *Rod i nacija*. Prevela Paić-Jurinić Mirjana. Zagreb: Ženska infoteka, 2004., 11.

¹⁸ Ibid., 57.

¹⁹ Jenkins, 2008., 105.

²⁰ Ibid., 106.

²¹ Brown, 2005., 170.

²² Carr, 2004., 18-20.; Bloch, 2008., 10.

²³ Jenkins, 2008., 21.; Brown, 2005., 23-24.

²⁴ Jenkins, 2008., 104-105.

²⁵ Bloch, 2008., 158.

²⁶ Jenkins, 2008., 105.; Bloch, 2008., 38-39.; metoda kojoj je osnovna premisa samokritička refleksivnost o vlastitim ideološkim, epistemološkim i metodološkim pozicioniranjima, te kako ona utječu na rad u cjelini

nekim povijesnim problemom, a bez makar i djelomičnog oslanjanja na njih, taj smjer (još) ne nudi. A da se ne spominje kako je inherentno razmotrenoj postmodernističkoj argumentaciji da se kritički stav koji zauzima može primijeniti i na njoj samoj. Ovi problemi ponajviše ograničavaju primjenjivost tih postmodernističkih kritičkih stavova.

S druge strane, moram se osvrnuti na širok raspon znanstvene literature koja je temelj ovoga rada. I koja je očito nastala u društveno višestruko uvjetovanom kontekstu institucionalizirane historiografije i društvenih znanosti. Zbog toga treba kritički vrednovati i historijski metodološki instrumentarij na koji se navedena literatura uvelike oslanja, a to je važno jer ovaj rad želi kritički analizirati historijske interpretacije fenomena nacionalizma.

Noviji trendovi propitkuju te pristupe zbog njihova oslanjanja na koherentan skup pravila i analitičko-metodološki aparat, razrađen na temelju ranijih postignuća unutar discipline. *Modus operandi* klasičnih historiografskih studija (o nacionalizmu) se temelji na odabiru određenog primjera iz prošlosti, kritici izvora, utvrđivanju povijesnih činjenica,²⁷ te njihovoj interpretaciji, a sve uz mnogo objektivnosti.²⁸ To bi trebalo jamčiti nepristranost autora, znanstvenu održivost²⁹, kao i relevantnost znanja koje proizvodi. Daleko od toga da je ovaj konzervativniji pristup beskoristan, samo zato što se iz postmodernističke perspektive njegova objektivnost može dovesti u pitanje, budući da je riječ o diskurzivnom konstrukt. No, nipošto nije problematičan. Primjerice, klasična historiografija još ne nudi studije o problematici fenomena nacionalizma koje ne padaju u kazuistiku iznalaženja generalizirajućih teorija,³⁰ ili da to ne čine iz, za njih tako karakteristične, razvojne perspektive.³¹

Koliko bi pak isključivo oslanjanje na postmodernističke tendencije dovelo u pitanje epistemološku vjerodostojnost rada temeljenog na njima, toliko bi oslanjanje samo na tradicionalnu historiografiju vrlo vjerojatno dovelo do ponavljanja njoj karakterističnih devijacija; upadanja u zamku kazuizma, te nenamjernog reproduciranja ideoloških stavova koji uvjetuju autorovu spoznajnu poziciju. No, to ne znači da tradicionalne interpretacije treba odbaciti već ih se, slikovitim riječima E. H. Carra, nipošto ne smije koristiti kao “vradžbine koje bi nas trebale poštedjeti zamorne obaveze razmišljanja svojom glavom”.³²

²⁷ Bloch, 2008., 60., 10.

²⁸ Carr, 2004., 7-9.

²⁹ Jenkins, 2008., 30-32.

³⁰ Katunarić, 2003., 234.

³¹ *Contention* Vol.4 No.1 (1994): 8-9.

³² Carr, 2004., 7.

1.4. Uvodna razmatranja; problem spoznajne pozicije

Stoga, kojim smjerom, kojim sredstvima, i na koji način dalje razrađivati istraživačko pitanje i problematiku, kako bi se izbjegli nedostaci historiografske literature, obilježene aporičnošću i kontradiktornošću, i pokušalo ponuditi konstruktivan kritički prikaz teorija nacionalizma? Kao prvo, potrebno je posjedovati razvijen i istančan smisao za rastezanje postojećih granica historiografske struke. Međutim, ukoliko se želi izraditi vjerodostojan i znanstveno održiv rad, mora se djelovati unutar tih granica, a nikako izvan njih. To pak nameće drugi problem – onaj metodološkog pristupa odabranoj problematici. Između modernističko-empirističkog i postmodernističko-refleksivnog pristupa postoji jasan rascjep. Stoga treba selektivno upotrijebiti korisne i najmanje sporne elemente oba pristupa, ali imajući na umu da to ne garantira imunost na kritike s obje strane. Niti izbjegavanje eventualnih teškoća koje mogu nastati kod pokušaja primjene oba pristupa, jer bi se tom prilikom nedvojbeno očitovale njihove brojne inherentne manjkavosti i nedorečenosti. S ovim su se dilemama susretali gotovo svi autori koji su pisali o problematici nacionalizma i na njih su, s više ili manje uspjeha, pokušavali pružiti različite odgovore.

Okvirno govoreći, konzervativniji pristup, različito društveno-politički uvjetovan, i ideološki kontaminiran, ne može biti jedini odgovor, kao što to ne može biti ni novi kritički, decentriran, “refleksivan”, samodeklarirano anti-nacionalistički pristup.³³ Uostalom, vrlo je upitno u kojoj mjeri su i sami povjesničari dosljedni jednom ili drugom smjeru, a u kojoj operiraju negdje između, čim dođu u kontakt s problematikom složenošću nalik ovoj.

Logično, ove dileme vode nužnosti apliciranja multidisciplinarnih pristupa pri bavljenju problematikom fenomena nacionalizma, što se čini kao odjek starih analističkih zamisli o “totalnoj historiji”.³⁴ Zaista, sve veći broj društvenih znanstvenika zagovara i slijedi taj smjer,³⁵ dok je sama historiografija, uvjetno rečeno, izgubila monopol na ovo područje istraživanja.³⁶ Razvijaju se novi načini razmišljanja o problematici nacionalizma, primjenjuju se nove, sve specifičnije kategorije analize, a istraživanja se sve jače dezintegrišu i decentriraju.³⁷ No, to ne znači da starija, isključivo historiografska produkcija na ovom području nije relevantna ili korisna. Čak štoviše, situacija je upravo obrnuta.

³³ Katunarić, 2003., 137.

³⁴ Bloch, 2008., 177.

³⁵ Özkirimli, 2000., 191-193.

³⁶ Ibid., 13.

³⁷ Yuval-Davis, 2004., 12-13.; Brubaker, 2004., 65-66., 69.; Özkirimli, 2000., 191.

Naime, novi su pristupi, koje obilježava metodološki postmodernizam, te srodni kritički smjerovi epistemološki utemeljeni na premisama feminizma i postkolonijalizma,³⁸ utjecali na nastanak bogate literature unutar okvira cijelog niza disciplina društvene znanosti. U njoj se analizira i raslojava problematika fenomena nacionalizma u nizu specifičnih i kompleksnih dimenzija, te pomoću mnoštva istančano definiranih kategorija analize. Bez daljnega, radi se o kvalitetnoj produkciji. No toj literaturi očito nedostaje precizan fokus koji pak obilježava stariju literaturu o problematici nacionalizma, nastalu na temelju konzervativnijih zasada moderne znanosti. Zanimljivo je stoga da većina autora tokom zadnjih dvadesetak godina ističe kako nastoji graditi na vrlo utjecajnim postignućima³⁹ autora ranije generacije koji su svoja djela stvarali uglavnom tokom 1980-ih godina. Prije svega valja spomenuti imena kao što su Eric John Hobsbawm, Benedict Anderson i Ernest Gellner; svi odreda povjesničari i svi odreda zastupnici izvjesnog načina interpretiranja problematike fenomena nacije i nacionalizma. No o tome više, opširnije i specifičnije, ubrzo.

Imajući sve to umu, vidi se da je nužno vrlo jasno definirati poziciju s koje će kretati ovaj rad. Ja sam tu formalno uvjetovan samom prirodom rada; znanstvenim pravilima kojih se treba pridržavati, te nominalnim ciljem koji se želi njime postići.

Prvi korak u pravcu definiranja moje kritičke pozicije nije oblikovanje obuhvatnije teorijske zamisli ili domišljate sintetske akrobacije već promjena perspektive razmatranja istraživačkoga pitanja. Naime, postoji još jedna konstanta u historiografskoj literaturi o nacionalizmu, a to je da ga se nastoji shvatiti kao cjelovit fenomen. Kad se postigne razumijevanje na toj razini, svi dijelovi te cjeline su jasniji. No ono što je ovdje potrebno je shvatiti jedan ili barem, nekolicinu, specifičnih dijelova, pomoću kojih će se pokušati približiti razumijevanju cjeline problematike vezane uz različite teorije nacionalizma. Odabrano pitanje, kao i metodologija nužno mora, i bit će historijska. Pri tome, obuhvat pitanja može biti multidisciplinaran, ali metodološki uvijek specifično usmjeren. U tom smislu istraživačko pitanje služi kao fokus i osiguranje od gubljenja u preopširnoj problematici, ali i sredstvo situiranja i pozicioniranja samog autora u metodološkom smislu.

³⁸ **Anthias**, Floya; **Yuval-Davis**, Nira. *Racialized boundaries; race, nation, gender, colour and class and the anti-racist struggle*. London: Routledge, 1993., 1-6.

³⁹ **Brubaker**, 2004., 3.; **Özkirimli**, 2000., 191.

2. Istraživačko pitanje, definiranje analitičkog i interpretativnog okvira

Temeljno istraživačko pitanje ovoga rada je kompleksan i intelektualno vrlo zahtjevan problem. No, ono je adekvatno kao takvo, upravo zato jer se mora prvo nositi sa silnim nizom dvojbi, teškoća i problema uokvirenih u uvodu. Ipak, taj problem je sasvim moguće adekvatno riješiti, ali samo ukoliko se formulira precizni teorijski model i metodološki aparat.

Jedna od najspornijih dimenzija problematike fenomena nacionalizma je pitanje njegovih načina reprodukcije i reprezentacije.⁴⁰ S obzirom da ovaj rad smjera kritičkom analiziranju interpretacija fenomena nacionalizma nastalih u okvirima historijske znanosti, time kao jedan od najvažnijih aspekata tog problema valja istaknuti pitanje nestabilnosti značenja odnosno općenito problem jezične artikulacije znanja i znanosti.⁴¹

Dakako, i ovdje je moguće uočiti tragove iste one aporije o kojoj je bilo riječi u prethodnom poglavlju te bi stoga bilo prilično korisno inzistirati na epistemološkom i metodološkom⁴², te teorijskom⁴³ individualizmu. Premda se time, dakako, ne bi izbjegli mnogi problemi istaknuti u uvodnom poglavlju, ipak bi individualniji odnos prema problematici interpretacija nacionalizma u historijskoj znanosti mogao donijeti i neke inovativne pomake.

Kritički analizirati historiografske interpretacije fenomena nacionalizma znači čitati ih na određen način. Većina najrelevantnijih interpretacija, nastalih unutar historijske znanosti, potječe iz 80-ih godina proteklog stoljeća. Recentniji radovi o nacionalizmu na ovaj ili onaj način uglavnom nastavljaju ili se temelje na tim historiografskim studijama koje se uvrštavaju unutar okvira tzv. modernističke škole unutar znanstvenih istraživanja fenomena nacionalizma.⁴⁴ Indikativno je da se nju i danas smatra akademski najetabliranijom.⁴⁵

Pri tome, te se interpretacije skupno nazivaju modernističkima jer im je osnovna premisa teza da su nacionalizam i nacija moderni fenomeni, nastali ponajprije kao jedna od posljedica općeg procesa modernizacije.⁴⁶ Međutim, zajednička je tendencija modernističkih autora da kreiraju poopćene, ali redukcionističke teorijske modele usredotočene na određeni niz faktora (kulturni, politički, ekonomski...) kao stožernih točaka u procesu povijesnog

⁴⁰ **Bhabha**, Homi K., ur. *Nation and Narration*. London: Routledge, 1990., 2-3.

⁴¹ *Ibid.*, 2.

⁴² **Brubaker**, 2004., 3.

⁴³ **Anderson**, 1990., 5.

⁴⁴ **Özkirimli**, 2000., 9., 85-86.; **Katunarić**, 2003., 147-148.

⁴⁵ **Katunarić**, 2003., 147.; **Özkirimli**, 2000., 2.

⁴⁶ **Özkirimli**, 2000., 85-86.

razvoja tih fenomena.⁴⁷ S druge strane, suvremeni postmodernistički, postkolonijalni i feministički pristupi interdisciplinarno pristupaju analizi nacionalizma, ali nerijetko se pri tome usredotočujući na neki aspekt modernističkih interpretacija povijesnog razvoja fenomena nacionalizma.

Primjerice, modernistička teza da je nacionalizam zapravo bio osnovni instrument modernih država u poticanju povijesnih procesa društvene, političke, kulturne i ekonomske integracije, te homogenizacije,⁴⁸ je jedna od najčešćih koje kritički propituju novije interdisciplinarne studije.⁴⁹ Ili, primjerice, problem konstrukcije različitih tipova individualnih⁵⁰ ili kolektivnih (rasnih, klasnih, rodnih...) identiteta⁵¹ koje implicitno diktira pripadnost nekoj naciji. Takvi su pristupi mnogo slojevitiji i složeniji od općenitih, hijerarhijski strukturiranih modernističkih interpretacija prema kojima su tvorci nacionalnih ideologija političke i intelektualne elite koje nameću svoje ideje narodu ili masi.⁵²

Postaje jasno da je ovdje najkorisniji i najprikladniji analitički okvir zapravo komparativni. Kako bih analitički istaknuo prednosti i nedostatke i modernističkih i postmodernističkih interpretacija nacionalizma, pokušati ću komparativno suprotstaviti njihove glavne teze, s time da ću moderniste čitati kroz prizmu postmodernista i obratno. Također, obavezno ću vući poveznice i s drugim interpretativnim smjerovima, poput primordijalizma i etnosimbolizma, koji su bez obzira na svoje nedostatke, o kojima ću više kasnije, za ovaj rad u cjelini svakako relevantni. U svakom slučaju, prednosti komparativnog pristupa su višestruke.

Kao prvo, na taj je način barem donekle moguće izbjeći probleme koji proizlaze iz semantičke nestabilnosti značenja vezanog uz korišteni jezik. Unutar komparativnog okvira, eventualne terminološke probleme je moguće rasvijetliti usporedbom odabranih paradigmatičkih primjera. Osim toga, na taj je način moguće konstruktivno riješiti problem ideologizacije. Za razliku od refleksivne metode, koja nas kritički osvještava o tom problemu, i našoj ulozi u njegovoj reprodukciji, komparativna metoda vodi korak dalje. Primjerice, kontrastiranjem načina ideologizacije⁵³ je moguće doći i do novih spoznaja, vrlo korisnih u

⁴⁷ Özkirimli, 2000., 87; *Contention* Vol.4 No.1 (1994): 8., Katunarić, 2003., 181-182., Hobsbawm, 1993., 7.

⁴⁸ Özkirimli, 2000., 85-86., Katunarić, 2003., 181-182.

⁴⁹ *Contention* Vol.4 No.1 (1994): 8-9., Katunarić, 2003., 243-244.

⁵⁰ Özkirimli, 2000., 192., Hobsbawm, 1993., 207.

⁵¹ Yuval-Davis, 2004., 35.; Brubaker, 2004., 65-66.; Bhabha, 1990., 6-7.; Özkirimli, 2000., 192.

⁵² Hobsbawm, 1993., 102., 155-157., 182.; Anderson, 52., 60-65., 78.; Katunarić, 2003., 21-22., 309.; Özkirimli, 125-126.

⁵³ Katunarić, 2003., 137.

okviru kritičke analize historiografskih interpretacija nacionalizma, koje su u svakom slučaju korisnije od oslanjanja na samo jednu od tih interpretacija.

Međutim, bez obzira na sve istaknute prednosti komparativnog pristupa, nipošto nije riječ o savršenom alatu koji bi adekvatno mogao razriješiti mnogobrojne teškoće i dileme s kojima se istraživač suočava pri bavljenju problematikom nacionalizma. To postaje jasno čim se pokuša podrobnije razraditi i eventualno primijeniti takva metodologija. Naime, idealno i uravnoteženo rješenje, koje sam uostalom prvotno imao na umu kad sam počeo uobličavati koncept ovog rada, bi bilo da se u okviru komparativnog analitičkog modela usporedi jedna klasična modernistička studija s jednom postmodernističkom, sociološko-kulturološkom. Tako zamišljena analiza bi imala svrhu omogućavanja kritičkog razmatranja i revalorizaciju postignuća historijskih interpretacija fenomena nacionalizma, ali i načina kako historijska znanost, koja više ne proizvodi većinu radova na temu problematike nacionalizma,⁵⁴ utječe na druge discipline unutar društvenih i humanističkih znanosti, te obrnuto. Uz to, trebala bi ponuditi odgovore na pitanja što je naslijede svega što je historijska znanost postigla u istraživanju fenomena nacionalizma i koja je priroda međusobnih interdisciplinarnih aproprijacija, te što i koliko druge discipline posuđuju od historijske znanosti i obratno. Naposljetku, trebala bi ispitati koji su rezultati samosvojnih historijskih interpretacija nacionalizma, bez interdisciplinarnih razmjena.

U kontekstu razmotrenog jasno je da se radi o sasvim legitimnim pitanjima. Međutim, odgovore na njih se ne može učinkovito tražiti samo na temelju takve "idealne", dvočlane analize, barem ne u obliku kako je ona prvotno zamišljena. Tome je više razloga koji postaju očitima čim se komparativna metodologija pokuša primijeniti kao sredstvo metateorijske analize. Krenimo od početka. Ponajprije, model koji supostavlja jednu modernističku studiju jednoj postmodernističkoj pretpostavlja da prvo mora biti učinjen odabir studija koje bi bile istodobno i reprezentativne i korisne kao poredbeni primjeri. No, da bi komparacija imala objasnidbenu validnost, potrebno je pažljivo definirati kriterije odabira. S obzirom na složenost problematike, te mnoštvo literature, jasno je da je riječ o vrlo složenom pitanju.

Očigledno, uspoređivane studije moraju na neki način biti arhetipski predstavnici interpretativnih smjerova u koje se uvriježeno smještaju. Odnosno moraju jasno i argumentirano ocrtavati prednosti, ali i nedostatke tih smjerova. Zbog toga izbor može biti vrlo širok, što otvara niz novih pitanja. Je li stoga poželjno da su odabrane studije unutar

⁵⁴ Özkirimli, 2000., 13.

svojih paradigmi teorijski, metodološki i disciplinarno najotvorenije, odnosno da adekvatno pokazuju autorovu sklonost pragmatičnim intra- i interdisciplinarnim aproprijacijama?

Osim toga, te studije bi trebale jasno prikazati da njihovi autori mogu bez većih teškoća zadržati određenu razinu teorijske i metodološke fleksibilnosti, i to onoliko koliko treba da kvalitetno razrade i argumentiraju svoje teze. Drugim riječima, to bi trebali biti autori koji vlastite objasnidbene modele ne podrivaju prenaplašenom teorijskom i metodološkom rigidnošću u svrhu njihove znanstvene legitimacije. To bi svakako suzilo izbor, iako još uvijek nedostatan da se na kraju ponude svi odgovori koji se traže. Stoga bi ključan uvjet bio da odabrane studije reflektiraju postojanje jasne svijesti kod autora o kompliciranom problemu aporičnosti, odnosno semantičke nestabilnosti jezika koji se koristi u javno-političkom, ali i znanstveno istraživačkom diskursu o nacionalizmu.

Iskustvo proisteklo iz detaljnog iščitavanja znanstvene literature o nacionalizmu mi nalaže da zadržim skeptičan stav prema, “idealnom” komparativnom modelu. Naime, iako je na temelju navedenih kriterija teoretski moguće odabrati dvije studije čija bi analiza na koncu ponudila korisne odgovore na više-manje sva pitanja, primjena komparativne metode nalaže uvođenje još jedne varijable u okvir komparativnog modela.

Radi se o varijabli koja jasno ilustrira ograničenja “idealnog” komparativnog modela, a to su sami kriteriji komparacije. Oni su ključni element svake komparacije i njihovo pažljivo definiranje te primjena određuju narav cijele komparativne analize. U ovom slučaju, u skladu s odabranim znanstvenim pitanjem te ranije definiranim ciljevima usporedbe, kriterije komparacije predstavljaju odgovori na nekoliko indikativnih pitanja o osnovnim obilježjima fenomena nacionalizma, za koja se na prvi pogled čini da ih postavljaju svi autori koji se bave tom tematikom. Tako bi, u idealnoj situaciji, kritička komparativna analiza odgovora na ta pitanja, koje nude odabrana modernistička i postmodernistička studija, predstavljala osnovu ovog rada. Međutim, kako to obično biva, pažnja i temeljitost u izvođenju tako složenih planova razotkrije nepremostive teškoće koji onemogućavaju realizaciju prvotnog plana istraživanja, što je i ovdje bio slučaj.

Usredotočiti ću se na indikativna pitanja, odgovori na koja bi poslužili kao temeljne točke komparacije u analizi. Radi se o tome da se u većini modernističkih radova i mogu pronaći odgovori na temeljno i naoko jednostavno pitanje “što je nacionalizam”. Međutim, postmodernisti to otvoreno izbjegavaju i to ne bez razloga. Prema njihovu mišljenju, ranije studije nisu uspješno iznašle odgovor na to pitanje nastojeći na njega izravno odgovoriti.

Stoga oni to uopće ne čine, usredotočujući se radije na niz vrlo specifičnih aspekata problematike nacionalizma, ne nudeći nikakve poopćene definicije. Isti se problem javlja i kod odgovora na važno pitanje prostornog i vremenskog konteksta unutar kojeg se nacionalizam formira i djeluje. Modernističke studije će nuditi jasne definicije, iako će svaka isticati različite prostorne i vremenske koordinate u prošlosti kao ishodišta fenomena nacionalizma. Postmodernističke studije se ovim pitanjem praktički i ne bave, usredotočujući se na sasvim drukčije teorijske i epistemološke probleme koji pitanje koordinata ne samo da čine izlišnim, nego i nebitnim. Konačno, tek se implicitno u objašnjenjima funkcije nacionalizma i mehanizama njegova djelovanja mogu pronaći odgovori u objema paradigmama, premda vrlo različito artikulirani.

Stoga se s pravom postavlja pitanje da li bi bilo moguće izvesti sustavnu komparaciju modernističke i postmodernističke paradigme budući da se modernisti i postmodernisti ne razlikuju samo u teorijskim i epistemološkim postavkama na koje se pozivaju, nego, zahvaljujući tome, nude odgovore na sasvim različita pitanja, uz tek nekoliko dodirnih točaka? Po svemu sudeći, “idealnu” komparaciju nije moguće izvesti, no to ne znači da je komparativna metoda potpuno nefunkcionalna, nego da iziskuje stanovite modifikacije.

Stoga ću umjesto sustavne komparativne analize modernističkih i postmodernističkih objasnidbenih modela pokušati napraviti svojevrsni metateorijski prikaz i kritičku analizu temeljnih epistemoloških postavki, teorijskih principa i metodoloških postupaka primordijalističkih, etnosimbolističkih, modernističkih i postmodernističkih interpretacija nacionalizma. Činjenica jest da će takav pristup biti daleko manje sistematičan od prvotno zamišljenog, no imajući na umu sve razmotrene teškoće, te osobito nepodesnost problematike za podvrgavanje isuviše shematiziranoj i sistemskoj analizi, postaje jasno da je neophodan. Njime namjeravam ispitati sličnosti i razlike u epistemološkoj, teorijskoj i metodološkoj domeni između nekoliko reprezentativnih studija koje pripadaju jednoj interpretativnoj paradigmi, potom između različitih studija iz više paradigmi, i naposljetku, na najvišoj razini, između samih paradigmi. Analizu ću popratiti sintetskim i kritičkim opaskama, posebice kad je riječ o brojnim spornim detaljima koje će analiza nesumnjivo istaknuti.

Prednosti ovakvog modificiranog pristupa su mnogobrojne. Kao prvo, nadam se da će kritička refleksija pokazati kako je na taj način moguće doći do vrlo istančanih zaključaka, posebice kad je riječ o temeljnim obilježjima svake od interpretativnih paradigmi. Osim toga, budući da su modernističke interpretacije fenomena nacionalizma ponajviše nastale iz pera

historičara, kritička analiza njihovih radova omogućit će reevaluaciju postignuća historijske znanosti na području proučavanja nacije i nacionalizma. Konačno, analizom sličnosti i razlika između modernističkih te etnosimbolističkih ili postmodernističkih interpretacija moguće je doći do zaključka koliko se pojedini pristupi međusobno dopunjavaju, u kojoj su mjeri prisutne intra- i interdisciplinarnе apropijacije te kako se pojedine paradigme razvijaju. U svakom slučaju, radi se o znatno otvorenijem analitičkom pristupu koji će, nadam se, ne samo pružiti odgovor na navedena pitanja, već i osigurati odgovarajuću sadržajnu koherenciju ovome radu.

3.1. Kritička analiza interpretativnih paradigmi u studijama nacija i nacionalizma – početni razvoj znanstvenih istraživanja

Na početku svake velike priče, a osobito one o fenomenu nacionalizma, stoji određeni supstrat ideja. Ali, za razliku od primjerice, marksizma, kojemu su intelektualne temelje postavila velika imena kao što su Karl Marx i Friedrich Engels, za nacionalizam se nerijetko tvrdi kako ne baštini misao nikakvih “velikih mislioca”. Paradoks naoko proističe iz opreke često spominjanog filozofskog siromaštva i nesuvislosti nacionalizma, koji stoje u opreci spram njegove velike političke i društvene moći.⁵⁵ No, i ovdje se radi o poprilično kontroverznom pitanju, oko kojega unutar društvene znanosti nema konsenzusa, jer u protivnom ne bi mnogi istraživači spremno isticali imena poput Maxa Webera, Edmunda Burkea ili Jean-Jacquesa Rousseaua u kao tvoraca nacionalističke misli.⁵⁶

“Kognitivna arhitektura” nacionalističkog poimanja svijeta⁵⁷ se teorijski i intelektualno temelji na idealističkoj misli njemačkih filozofa 18. i 19. stoljeća, Immanuela Kanta, a osobito Johanna Gottlieba Fichtea i Johanna Gottfrieda Herdera.⁵⁸ Njihova shvaćanja i razrade organskih koncepata poput slobode, samoodređenja, jezika, kulture, suverenosti i zajednice temeljene na tim principima, inspirirala su bezbroj apropijacija od strane nemalog broja nacionalista i nacionalističkih grupacija od kraja 18. stoljeća, pa na dalje.⁵⁹ Stoga ne čudi kako su se sadržaji nastali na temelju tih zamisli pokazivali sve difuznijima i varijabilnijima u svojoj naravi, što su se više širili Europom i svijetom.⁶⁰

⁵⁵ Anderson, 1990., 16.

⁵⁶ Özkirimli, 2000., 14.

⁵⁷ Brubaker, 2004., 81.

⁵⁸ Özkirimli, 2000., 16-19.

⁵⁹ Klepač-Pogrmilović, Bojana. "Rasprava o nacionalizmu: filozofski pogledi na nacionalizam – sukobi 19. i 20. stoljeća", *Diskrepancija* Br. 18/19, (2012): 11.

⁶⁰ Brubaker, 2004., 81-82.

Pitanje začetaka ideje nacionalizma je stoga otpočetak bilo vrlo problematično. Tako se ni Herdera, koji je skovao termin “nacionalizam”, i oblikovao zamisli da svaka nacija mora biti sposobna istaknuti svoju posebnost kroz jezik i kulturu u okviru svoje zasebne države,⁶¹ ne može smatrati nacionalističkim misliocem. Naprosto ga se ne može držati odgovornim za sve posljedice aproprijacija njegovih ideja.

Većinu 19. stoljeća se kriterije po kojima je nacionalnost definirana, kao što su jezik, religija, teritorij i kultura smatralo politički irelevantnima,⁶² što je za posljedicu imalo to da se nacionalizam i nacionalne države općenito smatralo prelaznim fenomenima u europskoj povijesti.⁶³ Posljedično, fenomen nacionalizma nije imao status ozbiljnog predmeta specijalističkog znanstvenog izučavanja, čemu je vjerojatno pridonosila i opća sklonost povjesničara da istražuju isključivo prošlost, u što taj fenomen, i danas vrlo javno-politički i znanstveno aktualan, po njihovim profesionalnim mjerilima nikada nije u potpunosti spadao.⁶⁴ Isto vrijedi i za drugu njihovu onovremenu sklonost, koja je vjerojatno i proistekla iz prethodno spomenute, a to je da fenomen nacionalizma uzimaju zdravo za gotovo, kao trenutačnu datost.⁶⁵ Sve je to vjerojatno i znatno pogodovalo vrlo dvojbenoj tendenciji tadašnjih povjesničara da otvoreno sudjeluju u ideološki nabijenim i društveno polarizirajućim javnim sukobima,⁶⁶ a podsticanje kojih je, općenito, u samoj naravi nacionalizma kao principa sociopolitičke organizacije društva.⁶⁷

Za tu je situaciju karakteristično da su se pioniri u području istraživanja problematike jasno nacionalno opredjeljivali, koristeći raznovrsne argumentacije. Povjesničari poput Ernesta Renana, Heinricha von Treitschkea i Julesa Micheleta, te politički teoretičari poput Johna Stuarta Milla⁶⁸ bili su tako proponenti nacionalističkih stavova, dok su povjesničari poput Lorda Actona, te razni marksistički teoretičari od Karla Marxa nadalje jasno bili protiv nacionalizma.⁶⁹ Ironično je, i sasvim u duhu tog vremena, da su mnogi od spomenutih klasika historijske znanosti s jedne strane zagovarali empirijsku metodologiju i objektivnost, a s druge strane se otvoreno ideološki opredjeljivali za nacionalizam bez nekih velikih unutrašnjih konflikata. Stoga je u okviru društvenih znanosti politički nacionalizam koegzistirao sa

⁶¹ *Diskrepancija* Br. 18/19, (2012): 12.

⁶² Hobsbawm, 1993., 49.

⁶³ Özkirimli, 2000., 13.

⁶⁴ Anderson, 1990., 16.

⁶⁵ Ibid., 22.

⁶⁶ Katunarić, 2003., 20.

⁶⁷ Bhabha, 1990., 131.; Hobsbawm, 1993., 149-150.

⁶⁸ Özkirimli, 2000., 23-24.

⁶⁹ Ibid., 25.

znanstvenim istraživanjem istog,⁷⁰ te je stoga vrlo indikativno kako ni kasniji istraživači, ovaj put deklarirano nepristrani, a želeći zaista znanstveno izučiti problematiku nacionalizma, nisu bili u mogućnosti potpuno izbjeći ideološku kontaminaciju vlastitih radova.

No odvajanje znanstvenih istraživanja od javno-političkih rasprava o nacionalizmu *jest* bilo nužno ukoliko ga se htjelo ispravno znanstveno definirati, kako bi historijska i druge društvene znanosti mogle služiti svojoj nominalnoj društveno-kritičkoj svrsi istraživanjima i na tom području. Taj kvalitativni korak je učinjen tek u međuratnom dobu, od 1918. g., pa na dalje, s pojavom radova povjesničara sklonih sociološkim metodama, poput Carletona Hayesa, Hansa Kohna, Edwarda Halletta Carra i Louisa Snydera.⁷¹

Temeljni teorijski i metodološki elementi njihova pristupa, po kojima se kvalitativno razlikuju od radova ranijih povjesničara, polaze od pretpostavke da je nacionalizam potpuno legitimna tema znanstvenog istraživanja. Koristeći se komparativnom analizom, nacionalizam se tretiralo kao pozitivnu činjenicu, koja proizlazi iz određenih procesa povijesnog razvoja, a ne obvezujuću normu.⁷² No, od starijih generacija je preuzeta sklonost da se naciju uzima zdravo za gotovo kao datost, a teorijski modeli navedenih povjesničara počivaju ili na dihotomnim shemama,⁷³ ili kategorizirajućim tipologijama,⁷⁴ kojima je zajednička mana da su preopćenite i eurocentrične. Ipak, u međuraću je problematika nacionalizma još uvijek na marginama interesa historijske, kao i društvenih znanosti, i to uglavnom unutar europskog konteksta, te stoga ne iznenađuje kako nedostaci tih ranih studija uvelike reproduciraju uvjetovanosti društvenog i institucionalnog okvira u kojem su nastale.

3.2. Kritička analiza interpretativnih paradigmi u studijama nacija i nacionalizma - Klasična debata: primordijalizam

Međutim, tek poslije Drugog svjetskog rata fenomen nacionalizma postaje znatno prisutnijom temom istraživanja unutar institucionalizirane društvene znanosti.⁷⁵ Indikativno je kako do ovog širenja interesnog okvira dolazi u vrijeme krupnih poslijeratnih geopolitičkih

⁷⁰ Katunarić, 2003., 137.

⁷¹ Özkirimli, 2000., 36.

⁷² Ibid., 36-37.

⁷³ Katunarić, 2003., 140.; radi se o dihotomnoj opreci Hansa Kohna između, tzv. "državnih nacija", nacionalnih država organiziranih po institucionalnom principu ("Staatsnation"), i tzv. "kultunih nacija", gdje je osnovni organizacijski princip sadržan u dvojstvu jezik-kultura ("Kulturnation")

⁷⁴ Özkirimli, 2000., 37-48.; Katunarić, 2003., 140.; složene tipologije C. Hayesa, L. Snydera i E. H. Carra kategoriziraju razne manifestacije nacionalizma na temelju određenih kriterija; po naravi programskog sadržaja, te po kronološkom ili regionalnom ključu

⁷⁵ Özkirimli, 2000., 13., 48.

promjena, a posebice procesa dekolonizacije i stvaranja novih država u Africi i Aziji. Početno se taj novi interes za problematiku nacionalizma generira u okviru društvene znanosti u SAD-u, osobito sociologije i politologije, koje su tada u snažnom zamahu. Doduše, fenomen nacionalizma nije odmah postao zanimljiv kao samosvojan istraživački problem, nego kao jedan od ključnih specifičnih elemenata u razvoju općih procesa modernizacije i izgradnje države, tada znanstveno aktualnih upravo zbog dekolonizacije.⁷⁶

Ipak, studije nastale u tom kontekstu su bile opterećene i cijelim nizom problema. Riječ je ne samo o tome da su se fenomenom nacionalizma bavile posredno, gotovo usputno, nego i o tome što su ga interpretirale previše poopćeno i funkcionalistički, odnosno, tek kao prelaznu fazu pri tranziciji iz tradicionalnih društava u moderna.⁷⁷ Stoga se smatra da tek od 1960-ih godina debata o nacionalizmu unutar društvene znanosti ulazi u zreliju, “klasičnu” fazu,⁷⁸ kada i nastaje velika većina studija o problematici nacionalizma. Istovremeno se, međutim, počinje opažati i tendencija da se unutar društvenih znanosti studije o nacionalizmu dijele u dva, uvjetno rečeno, interpretativna smjera, ili tzv. “škole”.⁷⁹

Iako su detaljni kritički pregledi suvremenije znanstvene literature o nacionalizmu⁸⁰ široko dostupni u vidu niza radova, tek poneki među njima ozbiljnije i argumentirano dovode u pitanje ustaljenu klasičnu podjelu na dva interpretativna smjera. Pri tome, “primordijalisti” i “modernisti” ni izbliza ne sačinjavaju homogenu ili monolitnu kategoriju, što se nenamjerno implicira takvom danas već sasvim konvencionalnom razdiobom.⁸¹ Ovo je utoliko problematičnije, jer može na razne načine zavesti istraživače koji se nastoje teorijski ili kritički situirati u nekom međuprostoru. Primjerice, bez dovoljno istančane svijesti o brojnim organskim razlikama među interpretacijama svrstanim u neki od smjerova, mogućnost nekritičkog uzimanja te konvencionalne razdiobe zdravo za gotovo je vrlo realna. Konkretno, kritike su češće upućivane nekom od paradigmatičkih smjerova kao cjelovitoj kategoriji, umjesto određenoj pojedinačnoj interpretaciji, što znači da su obično sadržajno preopćenite i nedorečene. Također, ako se namjerno teorijski situiramo između tih monolitno shvaćenih smjerova, i sama teorija nastala u tom “međuprostoru” vjerojatno će biti neprecizno definirana. Zadaća istraživača je izbjeći zamku preopsežne razrade i argumentiranja takvog

⁷⁶ Özkirimli, 2000., 48.

⁷⁷ Ibid., 48-49.; najreprezentativnije studije nastale u tim okvirima su one američkog sociologa Daniela Lerner i politologa Karla W. Deutsch

⁷⁸ Ibid., 191.

⁷⁹ Katunarić, 2003., 261.

⁸⁰ poput onog U. Özkirimlija i V. Katunarića, korištenih ovdje

⁸¹ *Nations and Nationalism* Vol. 9 No 3, (2003): 342.

problematičnog teorijskog položaja, kako ne bi propustio ozbiljnije razmotriti stvarne probleme i pitanja na koja raznorazne teorije razvrstane u oba paradigmatiska smjera zapravo i nastoje ponuditi odgovor.⁸²

Najmanje sporna zajednička točka tzv. primordijalističkih interpretacija jest teza da su nacije prirodne i drevne zajednice, odnosno da je nacionalni identitet urođen kao i primjerice, spolni, te kako u toj formi postoji odavna.⁸³ Problemi ovdje, međutim, počinju već na samom početku. Naime primordijalističke interpretacije fenomena nacije i nacionalizma su u osnovi aproprirale argumentaciju koja se koristila za objašnjavanje naravi izvorišta i snage etničkog identiteta,⁸⁴ što svakako treba imati na umu.

Također, valja istaknuti da unutar samog primordijalizma postoje i stanovite razlike glede osnovnih teorijskih premisa. Na jednom kraju spektra su tzv. “naturalističke” interpretacije, koje ističu drevnost, nepromjenjivost i prirodnost nacija, čvrstu urođenost nacionalnog identiteta kod ljudi, te postojanje prirodnih granica ili pak izvjesne povijesne sudbine neke nacije.⁸⁵ Stoga su te interpretacije sadržajno i ideološki najbliže sasvim prozaičnim nacionalističkim sadržajima koji nastaju u okviru društvene i političke prakse, a svakodnevno se najuočljivije reproduciraju putem javnih medija.⁸⁶ Osim njih postoje i tzv. “perenijalističke” interpretacije, koje također zagovaraju stav da nacije postoje odavna, ali kao promjenjivi, fluidni historijski entiteti, koji ipak preživljavaju trajno zadržavajući svoj autentičan, nacionalni karakter.⁸⁷ Nadovezujući se na sve to, tzv. “sociobiološki” pristupi ističu kako su etničke i nacionalne veze samo produžetak biološkog srodstva, odnosno zastupaju stav da su primarno genetski uvjetovane. Najpoznatiji predstavnik ovog smjera je sociolog i antropolog Pierre van den Berghe, čiji su radovi postali aktualni 1970-ih godina.⁸⁸ Naposljetku dolazi tzv. “kulturalni” primordijalizam, koji zapravo predstavlja njegovu teoretski najistančaniju, ali i znanstveno najrelevantniju varijantu. Osnovna mu je premisa tvrdnja kako primordijalna realnost, kao takva, ne postoji, ali su kulturno uvjetovani pojedinci skloni shvaćati sistem znanja koji konstruira tu realnost kao stvarnu “primordijalnu datost”,

⁸² *Nations and Nationalism* Vol. 9 No 3, (2003): 343.

⁸³ **Özkirimli**, 2000., 64.

⁸⁴ *Ibid.*, 66.

⁸⁵ *Ibid.*, 66-68.

⁸⁶ **Brubaker**, 2004., 32-33.

⁸⁷ *Ibid.*, 68-69.

⁸⁸ **Özkirimli**, 2000., 70-71., **Katunarić**, 2003., 158-160.

Američki antropolog Clifford Geertz i sociolog Edward Shils su najpodrobnije razradili ovu sofisticiranu teoriju u svojim radovima od 1960-ih na dalje.⁸⁹

Primordijalizam nipošto ne predstavlja unificiran interpretativan smjer u teorijskom, a pogotovo ne u analitičkom smislu, s obzirom da kao osnovu matrice primordijalnih veza uzima sve od genetskih predispozicija do kulturalnih konstrukcija. Za daljnji tok debate je stoga karakteristično kako su primordijalisti počeli biti percipirani kao homogena kategorija tek u očima onih koji su se kritički pozicionirali spram njihovih radova. Indikativno je da su to pretežno bili povjesničari, predstavnici već spomenute modernističke “škole”, čije su se studije pojavile i postale aktualne tokom 1980-ih godina. No, bez obzira s kojeg dijela spektra društvenih znanosti te kritike dolazile, općenito su prihvaćene kao dobro utemeljene. Iz tog razloga se danas smatra da su primordijalističke interpretacije nacionalizma *passé*.⁹⁰

Naime, čak i ako se izuzmu pomalo naivna naturalistička gledišta, toliko ideološki kompromitirana da ih se može zaobići kao znanstveno nerelevantna, ostali pristupi unutar primordijalističke paradigme su svejedno ili previše idiosinkratski, ili previše simplificirajući i jednodimenzionalni u svojoj usredotočenosti na ovaj ili onaj dugotrajan, jedinstven i nepomučen obrazac identiteta.⁹¹ Ta interpretativna jednoobraznost i nedostatna svijest o složenosti šireg konteksta vezanog uz problematiku fenomena nacije i nacionalizma vjerojatno vuče korijene iz spomenute aproprirane argumentacije korištene u studijama etničkih fenomena.⁹² Također, situaciji ne pomaže općenito raširena tendencija da se primordijaliste-istraživače nerijetko poistovjećuje s nacionalističkim političarima, te obrnuto, što svejedno dodatno dovodi u pitanje ionako već dvojbenu kvalitetu i nepristranost znanstvenih studija nastalih unutar paradigme.⁹³ Naposljetku, posvemašnja znanstvena neadekvatnost primordijalističke paradigme se najviše ogleda u tome da studije nastale unutar nje gotovo uopće nisu svjesne vlastitog paradoksalnog anakronizma. Dokaza da su vladajuće klase starog i srednjeg vijeka prakticirale nacionalizam ili pokazivale naznake postojanja nacionalne svijesti uopće nema; štoviše, rasprave o tome su bespredmetne, jer se radi o masovnom fenomenu koji nikako ne može zaživjeti u okruženju gdje je većina stanovništva nepismena i vezana uz zemlju, a socijalna struktura izrazito stratificirana i stagnantna.⁹⁴ Posljedično, primordijalisti nacionalizam propuštaju promatrati kao instrument koji može

⁸⁹ Özkirimli, 2000., 72-74.

⁹⁰ Ibid., 219-220.

⁹¹ Katunarić, 2003., 179-180., 261.

⁹² Özkirimli, 2000., 66.

⁹³ Ibid., 213.

⁹⁴ Ibid., 82-83.

pomoći strukturiranju određenog sustava moći, što je gotovo neizostavno pitanje koje se ozbiljnije razmatra u svakoj suvremenoj studiji o problematici.⁹⁵

3.3. Kritička analiza interpretativnih paradigmi u studijama nacija i nacionalizma - Klasična debata: modernizam

Interpretacije nastale unutar ove paradigme su većinom recentnije i historijski orijentirane, te njihova kritička analiza može nesumnjivo pružati vrlo indikativne uvide, korisne za ovaj rad. S obzirom na to, biti će im posvećeno više prostora gdje je to najkorisnije.

U usporedbi s primordijalističkim interpretacijama, “modernisti” nacionalizam smatraju instrumentom u rukama novih političkih i kulturnih elita koji služi stvaranju nacije u okviru modernih procesa industrijalizacije, demokratizacije, širenja masovnog obrazovanja i medija.⁹⁶ Bilo bi ishitreno ustvrditi kako nakon toga prestaju sličnosti među radovima autora-modernista, koji su većinom povjesničari po struci. Naime, u proteklih četrdesetak godina im je više ili manje svima bila namjera dokazati kako primordijalističke interpretacije ni izbliza ne uspijevaju adekvatno i objektivno objasniti realitet fenomena nacije i nacionalizma.⁹⁷ Također, vrlo je važno istaknuti da modernističke studije nastaju unutar okvira institucionalizirane historiografije i društvenih znanosti. Iz tog razloga su one daleko manje ideološki uvjetovane i znatno više znanstveno relevantne od nerijetko pseudo-znanstvenih primordijalističkih interpretacija.⁹⁸

Međutim, sličnosti ovdje prestaju. Čitanje reprezentativnih modernističkih studija brzo otkriva da svaka pruža poprilično divergentne poglede na problematiku nacionalizma, s mnogo razlika glede osnovnih teorijskih premisa, korištene metodologije i analitičkih okvira. Ne iznenađuje stoga kako među modernističkim autorima postoji razvijena praksa vrlo čestog i energičnog međusobnog kritiziranja.⁹⁹

U određenoj mjeri, ova neslaganja proističu iz spomenute tendencije modernističkih autora da razvijaju generalizirajuće teorijske modele, temeljene na redukcionističkom naglašavanju jednog ili drugog niza faktora za koje smatraju da imaju prevagu nad ostalima u

⁹⁵ Katunarić, 2003., 178.

⁹⁶ Ibid., 181.

⁹⁷ Özkirimli, 2000., 220.

⁹⁸ Katunarić, 2003., 146-147; Özkirimli, 2000., 220.

⁹⁹ Özkirimli, 2000., 213-214.

izgradnji nacije.¹⁰⁰ S druge strane, upravo su te razlike postale kriterij kategorizacije modernističkih interpretacija fenomena nacionalizma.

Ponajprije valja istaknuti interpretacije koje ističu važnost ekonomskih faktora u stvaranju modernih nacija jer su se pojavile rano, tokom 1970-ih. Još važnije, autori koji su napisali te studije su svi neo-marksisti,¹⁰¹ što ima određene implikacije. U tom smislu je indikativna teorija “nejednakog razvoja”, koju je razradio škotski teoretičar nacionalizma Tom Nairn.¹⁰² Prema njemu, etnički nacionalizam nastaje u nerazvijenim zemljama svjetske ekonomsko-političke polu-periferije i periferije, kao odgovor na razvojno zaostajanje. Posljedično, i razvijene države centra razvijaju nacionalizam kao vid obrambene reakcije.¹⁰³ Implikacije Nairnovog teorijskog i epistemološkog opredjeljenja idu pak mnogo dalje od davanja primata ekonomskim faktorima kao najvažnijim. Naime, on tako implicitno reproducira klasičnu marksističku dihotomnu podjelu nacija na historijske i ahistorijske, s time da nacije centra tretira kao datosti. Osim toga, valja upozoriti i njegove nedovoljno potkrijepljene zaključke kako je nacionalizam jedini, i uvijek uspješan odgovor nerazvijene periferije.¹⁰⁴ Od sličnih nedostataka pati i studija američkog neo-marksističkog sociologa Michaela Hechtera, koja se oslanja na Lenjinov koncept “unutrašnjeg kolonijalizma”.¹⁰⁵ Osnova joj je teza kako se ekonomskim razvojem razlike u bogatstvu između centra i periferije neke države povećavaju, što potiče razvoj nacionalizma s kulturnim predznakom na nerazvijenoj periferiji. Slučajevi poput Katalonije i Škotske, periferija razvijenijih od svojih centara to dovode u pitanje, a Hechterove naknadne prilagodbe su samo nagrizle epistemološku koherentnost ionako već dosta redukcionističke teorije.¹⁰⁶

S interpretacijama koje naglašavaju važnost političkih faktora počinje prevlast povjesničara unutar modernističke paradigme. Zanimljivo je da obje u tom smislu najrelevantnije interpretacije gotovo koincidiraju kad je riječ o vremenu njihova nastanka, dok se u osnovnim epistemološkim i teorijskim postavkama poprilično razlikuju.

¹⁰⁰ Özkirimli, 2000., 86.

¹⁰¹ Ibid., 87., 96.

¹⁰² Ibid., 87-88.; radi se o poznatoj studiji *The Breakup of Britain: Crisis and Neo-Nationalism*, koja se pojavila 1977. g.

¹⁰³ Ibid., 87-91.

¹⁰⁴ Ibid., 92-96.

¹⁰⁵ Ibid., 96-99.; *Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development 1536-1966*. (1975.)

¹⁰⁶ Katunarić, 2003., 165.; Özkirimli, 2000., 101-103.

Prvi takav rad je objavio američki povjesničar John Breuilly 1982. g., a glavna mu je odlika razmatranje nacionalizma kao oblika političke prakse.¹⁰⁷ Radi se o opsežnoj studiji koja razrađuje detaljnu tipologiju nacionalizma na temelju komparacije 30 indikativnih slučajeva njegovih javno-političkih manifestacija u dugom trajanju. Uz vrlo razvijenu komparativnu metodologiju, koja je primjenjena na tako složen analitički okvir, pomalo iznenađuje što se autor odriče ambicija za izgradnjom cjelovite teorije nacionalizma. U odmaku od klasičnog historijskog pristupa, Breuilly negira korisnost generalizirajućih modela koji primjere, istrgnute iz njihova povijesnog konteksta, koriste tek u ilustrativne svrhe. Umjesto toga on se svojevolumeno ograničava na konceptualni okvir koji omogućava korisne analize specifičnih slučajeva.¹⁰⁸ Po tome njegov *modus operandi* naoko anticipira metodološke postavke najnovijih pristupa u istraživanju problematike fenomena nacionalizma.¹⁰⁹ Međutim, brojne kritike općenito primjenjive na epistemološke i teorijske temelje modernističkih studija se u potpunosti odnose i na njegov rad.¹¹⁰

Britanski marksistički povjesničar Eric John Hobsbawm u velikoj mjeri slijedi Breuillyja, jer se i njegova rasčlamba problematike fenomena nacije i nacionalizma vrti oko analize političkih i institucionalnih faktora. Radi se o relevantnoj, više puta doradivanoj interpretaciji.¹¹¹ Ipak, po formi i sadržaju je ona više u duhu klasične historiografije od Breuillyjeva rada, budući da ima širok teorijski obuhvat, ali uz oslanjanje na vrlo specifičnu argumentaciju.¹¹² S jedne strane se u Hobsbawmowu radu uočavaju naznake svijesti o semantičkoj nestabilnosti jezika što se može zaključiti na temelju razmatranja neprekidnog procesa (re)konstrukcije (definicija) fenomena nacije i nacionalizma, ali i o problematičnosti niza društveno, ekonomski, i politički uvjetovanih promjena tog procesa od 1789. godine.¹¹³ To se također može razabrati i u Hobsbawmovoju temeljnoj tezi da nacionalizam koristi složenu praksu “izmišljanja tradicije” kao osnovni lajtmotiv u procesu društvenog, političkog i institucionalnog inženjeringa elita,¹¹⁴ kojim se stvara nacija,¹¹⁵ ali uz rezervu da s time nemaju mnogo veze mišljenja i osjećaji pojedinaca/pojedinki koji tvore kompleksan fenomen

¹⁰⁷ Özkirimli, 2000., 104.; njegovo djelo je naslovljeno *Nationalism and the State*

¹⁰⁸ Ibid., 105-106.

¹⁰⁹ Brubaker, 2004., 115.; Yuval-Davis, 2004., 14-15.

¹¹⁰ Özkirimli, 2000., 120-121.

¹¹¹ Ibid., 116; svoje teze je Hobsbawm prvi put objavio 1983. u djelu *Invention of Tradition*, a druga, opširnija studija, *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality* se je pojavila 1990., dok je u Hrvatskoj prevedena 1993. g.

¹¹² Hobsbawm, 1993., 11-13.

¹¹³ Ibid., 11-12.

¹¹⁴ Özkirimli, 2000., 116.

¹¹⁵ Katunarić, 2003., 232.

“javnog mnijenja”.¹¹⁶ S druge strane, Hobsbawm naciju i nacionalizam, rasčlanjuje kao kompleksne, višestruko uvjetovane konstrukte,¹¹⁷ ali pomoću poopćenih, makrosocijalnih analitičkih kategorija unutar shematizirane kronološke podjele moderne na historijske faze nacionalizma.¹¹⁸ Tako njegov rad sadrži izvjesno proturječje, jer tako složena argumentacija vrlo brzo pokazuje limite njegove teorije, dovodeći ju donekle u pitanje. Ilustrativan je i problem poopćenih i apsolutizirajućih analitičkih kategorija koje Hobsbawm koristi. Primjerice, prilikom razmatranja problematike etničkih sukoba u jugoistočnoj Europi krajem 20. st. se poistovjećuju interesi elita i etničkih skupina,¹¹⁹ unatoč ranije izraženim rezervama. Stoga je moguće postaviti pitanje koliko je na Hobsbawmove studije utjecala kontinuirana tenzija između teorijskog i epistemološkog oslanjanja na marksizam, a koliko njegova društvena i profesionalna situiranost kao akademski etabliranog britanskog, odnosno zapadnog i muškog povjesničara.

U oba slučaja se radi o kvalitetnim interpretacijama, ali, kao što se vidi, poprilično različitim po određenim temeljnim epistemološkim, teorijskim i metodološkim karakteristikama. Međutim, pažljivog i perceptivnog čitatelja ne iznenađuje da je većina kritika upućenih na račun radova oba autora zapravo istovjetne naravi. Primjerice, pitanje datiranja pojave prvih manifestacija nacionalizma gotovo da i nije razmotreno u njihovim djelima. Konvencionalni datum 1789. g., i kontekst francuske revolucije kao *de facto* izvorišta nacionalizma uzimaju se kao gotove datosti, iako se u recentnoj literaturi prve manifestacije fenomena nacionalizma među srednjim slojevima zapadnoeuropskih država datiraju 16. i 17. stoljećem.¹²⁰ Također, očito je da ove teorije podcjenjuju otpornost predmodernih etničkih veza, jer teza da su moderne veze utemeljene isključivo na “izmišljanju tradicije” u režiji političkih elita ne objašnjava plauzibilno zašto su te stvorene veze tako masovno prihvaćene. Na tragu toga su i kritike da teorije političke transformacije propuštaju razjasniti zašto je toliko mnogo ljudi spremno umrijeti za svoje nacije. Osim toga, ove teorije prenaplaćavaju važnost jednog seta faktora nauštrb drugih, iz čega vjerojatno i proističu kritizirani nedostaci.¹²¹

Izjednačavanje procesa izgradnje države s procesom izgradnje nacije je još jedna mana interpretacija temeljenih na analizi političko-institucionalnih faktora. Međutim, ova teza je uvelike dovedena u pitanje, iako ne toliko zbog nekih razrađenih akademskih kritika, koliko

¹¹⁶ Hobsbawm, 1993., 13.

¹¹⁷ Ibid., 3

¹¹⁸ Katunarić, 2003., 233-234.; Hobsbawm, 1993., 7., 10.

¹¹⁹ Katunarić, 2003., 234.; Hobsbawm, 1993., 149.

¹²⁰ Özkirimli, 2000., 121.

¹²¹ Ibid., 122-124.

zbog postojanja brojnih suvremenih primjera iz Afrike i Azije koji jasno rasvjetljavaju ulogu drugih faktora u tim procesima, osobito onih društvenih i kulturnih.¹²² Interpretacije koje se fokusiraju na te faktore kao najvažnije za afirmaciju nacionalizma u javno-političkoj sferi i stvaranje modernih nacionalnih država čine veoma utjecajnu skupinu radova unutar modernističke paradigme.¹²³ Pri tome mislim na akademski vrlo afirmirane studije nekolicine povjesničara, Ernesta Gellnera,¹²⁴ Benedicta Andersona i Miroslava Hrocha.¹²⁵

Svakako vrijedi početi sa studijom britanskog povjesničara podrijetlom iz Češke, E. Gellnera, koju se općenito drži najvažnijim pokušajem da se fenomen nacionalizma smisleno objasni.¹²⁶ Svoje teze Gellner je počeo razrađivati 1960-ih, i u okviru akademske debate o nacionalizmu su postale vrlo prihvaćene, iako su doživjele i brojne kritike zbog svog širokog i holističkog teorijskog zahvata.¹²⁷ Ironično je kako je sam autor otvoreno smatrao da su upravo opsežnost i razrađenost teorijske paradigme činile njegov rad toliko relevantnim. Ta neskromna profesionalna samouvjerenost, netipična za današnje istraživače/istraživačice, vjerojatno vuče korijene iz Gellnerova oslanjanja na određene teorijske i metodološke postavke klasične sociologije. U tom smislu on svoj rad temelji na shematskoj podjeli ljudskih društava na predmoderna-tradicionalna i moderna-industrijska, koju su razrađivali još Max Weber i Émile Durkheim. Uz to se poziva i na sociološka istraživanja s kraja 19. st. koja su se upravo bavila tom, tada tekućom transformacijom europskih društava.¹²⁸ U srži Gellnerove teorije je teza da je nacionalizam osnovni princip političke legitimacije u modernom svijetu koji proklamira stav da se politička i nacionalna jedinica moraju poklapati.¹²⁹ To da je nacionalnost iznenada postala bitan kriterij određivanja granica političkih i društvenih entiteta zasijeca u samu bit dinamike procesa modernizacije, što njegova teorija ponajprije želi razjasniti. Ključno je ovdje kvalitativno razlikovanje predmodernih i modernih društava koje je razvio. Kultura i moć kod predmodernih agrarnih društava nisu povezane, jer je elitama za očuvanje poretka u uvjetima niske društvene mobilnosti i masovne nepismenosti monopol na kulturu nepotreban. Industrijsko društvo pak u cijelosti prožima kultura, što elite potiču. Ukratko, industrijska civilizacija i čovjek ne mogu postojati bez infrastrukture u vidu visoke

¹²² Özkirimli, 2000., 125.

¹²³ Ibid., 127.

¹²⁴ Gellner, Ernest. *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell, 1983.

¹²⁵ Hroch, Miroslav. *Social preconditions of national revival in Europe*. New York: Columbia University Press, 2000.

¹²⁶ Özkirimli, 2000., 128.

¹²⁷ Ibid., 128.; Gellner je svoja razmatranja problematike nacionalizma prvotno iznio u studiji *Thought and Change*, objavljenoj 1964. g., a kasnije razradio u opširnijem dijelu *Nations and Nationalism* (1983.)

¹²⁸ Özkirimli, 2000., 128-129.

¹²⁹ Gellner, 1983., 49., 1.

kulture i nacionalnih edukacijskih sustava. Njihova svrha je da, u skladu s promjenjivim zahtjevima tržišta i kapitalističke podjele rada, kulturno i jezično homogeniziraju mase, što omogućuje efikasan i konstantan priljev ljudskih resursa osposobljenih za osnovno funkcioniranje u okvirima industrijske civilizacije, ali i selektiranog kadra specijaliziranih stručnjaka potrebnih za najkompleksnije poslove.¹³⁰ Industrijska društvena struktura je time intrinzično meritokratska, dinamična i egalitarna, a osnovni operativni i (re)produktivni princip je kulturno uvjetovan i sadržan upravo u konceptu nacionalizma.¹³¹

Radi se o opširnoj, uvjerljivoj i nedvojbeno korisnoj interpretaciji, koja nije bez razloga tako prihvaćena u akademskim krugovima. No, u okviru ovog rada je najkorisnija utoliko što predstavlja, uvjetno rečeno, arhetipsku modernističku interpretaciju, obilježenu karakterističnim nedostacima koje se općenito pripisuje svim studijama nastalim unutar te paradigme. S reflektivnog i kritičkog stajališta, Gellnerova modernistička interpretacija je tako vrlo indikativna, te mnogi sporni detalji i nedorečenosti brzo postaju očiti. Primjerice, mnogo se citiralo njegovu tezu da u modernom dobu visoka kultura zauzima važniju ulogu, jer u kontekstu općeg procesa industrijalizacije raste socijalna mobilnost. U skladu s time, svaka visoka kultura koja se želi razvijati mora biti sposobna okupiti što više ljudi pod svojom egidom, za što treba državu, jer, ostale kompetitivne visoke kulture, logično, već imaju svoju, nacionalnu državu.¹³² Sugerira li i time autor da su se načini reprodukcije i reprezentacije nacionalizma kao osnovnog socio-političkog organizacijskog principa afirmirali i razvijali u kompetitivnom okviru suprotstavljenih visokih kultura, odnosno nacija Europe? Međutim, ako nacije, kako autor tvrdi, mogu biti definirane samo terminima koji nastaju u vrijeme sveprožimajućih visokih kultura, odnosno vremenu nacionalizma, što je osnovni preduvjet za stvaranje nacije,¹³³ kako to da onda afirmacija nacionalizma kao socio-političkog principa ovisi o postojanju mreže suprotstavljenih nacionalnih država? Primjera padanja u takva karakteristična kazuistička objašnjenja ima još. Recimo, aksiomatsku tezu da je u industrijaliziranom društvu visoka kultura unutar koje je čovjek naučen komunicirati i djelovati temeljni oblikovni okvir njegovu identitetu slijedi argumentacija da tek onda kulturalno i etnički uvjetovane barijere među grupama postaju generator međunacionalnih sukoba.¹³⁴ No, kako onda objasniti slučajeve gdje se etnički motivirani sukobi javljaju u

¹³⁰ Gellner, 1983., 27-28., 35-36.

¹³¹ Ibid., 57.

¹³² Özkirimli, 2000., 131-133.

¹³³ Gellner, 1983., 51-52., 55.; Özkirimli, 2000., 133-134.

¹³⁴ Gellner, 1983., 61.

predindustrijskom kontekstu, kao npr. u Osmanskom Carstvu potkraj 19. i početkom 20. st,¹³⁵ ili pak u relativno recentno dekoloniziranim državama subsaharske Afrike? Ili, primjerice, kako razjasniti Gellnerovu tezu da izmišljanje odn. stvaranje nacije, što je zadaća educiranih elita, ovisi o funkcioniranju nacionalnih edukacijskih sistema? Kako su prvi nacionalisti uopće mogli djelovati prije uspostavljanja tih sistema koji su ih imali oblikovati?¹³⁶

Očito je kako Gellnerovoj teoriji nedostaje ponešto istančanosti za komplicirane detalje i preciznosti kada se iznose tako uopćena ontološka objašnjenja naravi fenomena industrijalizacije i nacionalizma, te njihove paradigmatičke povezanosti. Sam autor ograničava domete svoje teorije upravo zato što inzistira na toj povezanosti.¹³⁷ Bez obzira što se radi o pomalo kazustički objašnjenom odnosu, postoji niz vrlo poznatih primjera gdje se nacionalizam pojavljuje neovisno o industrijalizaciji tijekom 19. stoljeća, kao, primjerice na Balkanu, ili pak obrnuto, što je očito iz primjera SAD.¹³⁸ Također, u tom smislu su indikativni i brojni suvremeni primjeri islamskih zemalja gdje modernizacija i industrijalizacija teku bez nacionalizma i sekularizacije, napose zbog toga što religija zadržava primat u javno-političkoj sferi.¹³⁹ Pored toga, podosta kritika je usmjereno na funkcionalizam Gellnerove teorije, koja u potpunosti odriče mogućnost djelovanja ljudskim akterima, nemoćnima i nesvjesnima tih velikih procesa, dok se implicitno naglašava superiornost istraživačeve pozicije, jedinog s potrebnim znanjima i percepcijom da interpretira te procese. Također je problematično što Gellner ne nudi objašnjenje zašto nacionalizam generira toliko jake sentimente među masama, a osobito zašto se to potkraj 20. st. počelo događati u razvijenim industrijskim društvima zapadne Europe. Naposljetku, većina tih problema vjerojatno vuče korijene iz njegove sklonosti da u podosta univerzalizirajućoj maniri koristi uopćene koncepte poput industrijalizacije, kulture, modernizacije itd., što vjerojatno duguje klasicima sociologije na kojima temelji svoj rad.¹⁴⁰

Gellner, iako povjesničar, u najboljoj sociološkoj tradiciji iznosi složenu i dobro promišljenu teoriju nacionalizma, ali ponajprije makrostrukturalističke i makrosocijalne naravi, ne pokazujući mnogo osjetljivosti za brojne lokalne varijacije na temu manifestiranja fenomena industrijalizacije i nacionalizma. Iako to nastoji ispraviti u doradama svog modela,

¹³⁵ Todorova, Marija. *Dizanje prošlosti u vazduh*. Prevela Glišić, Slobodanka. Beograd: XX vek, 2010., 19.

¹³⁶ Özkirimli, 2000., 141.

¹³⁷ Katunarić, 2003., 210.

¹³⁸ Özkirimli, 2000., 137-140.

¹³⁹ Anthias; Yuval-Davis, 1993., 25.; Katunarić, 2003., 207.

¹⁴⁰ Özkirimli, 2000., 142-143.

gdje kategorizira regije Europe upravo prema tim varijacijama,¹⁴¹ nije se detaljnije bavio analizom manifestacija fenomena nacionalizma “odozdo”, a osobito ne pitanjima snažne emocionalne obojenosti nacionalizma što je jedna od njegovih najvažnijih karakteristika. Fokusirajući svoju teoriju upravo na te značajne probleme, svoju analizu fenomena nacionalizma započinje britanski marksistički povjesničar Benedict Anderson.

Njegovo djelo se pojavilo 1983., praktički istovremeno s Gellnerovom studijom *Nations and Nationalism*.¹⁴² Međutim, za razliku od asertivnog tona kojim Gellner prezentira svoju teoriju, Anderson se ograđuje od pokušaja razrade teorije o porijeklu i raširenosti nacionalizma, iznoseći umjesto toga svoje refleksije o tom pitanju. Među modernistima je jedinstven zbog namjere da de-europeizira neomarksističko promišljanje nacije i nacionalizma, iako ostaje u okvirima tradicije britanske historiografske škole.¹⁴³ U tom smislu njegovo teorijsko i epistemološko oslanjanje na neo-marksizam može biti izraz želje da revidira neadekvatne ortodoksne marksističke dogme koje objašnjavaju fenomene nacije i nacionalizma. Polazna točka njegove interpretacije nacionalizma je teza da su “bivanje nacijom” i nacionalizam kulturne tvorevine, sa sebi svojstvenim značenjem, mijenama u prostoru i vremenu, te bjelodanom emotivnom nabijenošću. Kako se preko tih elemenata diskurs nacionalizma oblikuje i aktivno djeluje,¹⁴⁴ prvenstveno u svijesti publike na koju je usmjeren,¹⁴⁵ na njih treba usmjeriti analitički fokus da bi se shvatilo nacionalizam. No, bez obzira na tako specifičan analitički fokus, autor se ne libi posezati za uopćenim argumentima, očitito smatrajući da je to legitiman način za dokazivanje modernističkih premisa da su nacije ideološki konstrukti.¹⁴⁶ Po Andersonovu mišljenju je nacija zamišljena politička zajednica, istodobno inherentno ograničena, ali i suverena. Zamišljena jer se u pravilu međusobno ne pozna više od tek nekoliko njenih članova, iako svaki baštini imaginarnu sliku zajednice kojoj pripada. Nacija je zajednica, jer joj je, usprkos svemu, temelj horizontalno zajedništvo egalitarne naravi, iz čega proizlazi njezin jak emocionalni naboj. Također je inherentno ograničena jer se ne identificira s cijelim ljudskim rodom, nego postoji u prostoru omeđenom granicama drugih nacija. I konačno, nacija je suverena, jer se legitimira iz naroda, što je

¹⁴¹ Özkirimli, 2000., 134-137.

¹⁴² Ibid., 143.

¹⁴³ Anderson, 1990., 5.

¹⁴⁴ Anderson, 1990., 5-6., Özkirimli, 2000., 143.

¹⁴⁵ Özkirimli, 2000., 143-144.

¹⁴⁶ Ibid., 144.

posljedica erozije dinastičko-religijskih principa političke legitimacije i afirmiranja prosvjetiteljskih i revolucionarnih koncepata slobode.¹⁴⁷

Moglo bi se zaključiti da Anderson iznosi sofisticiranije i višeslojnije objašnjenje problematike nacije i nacionalizma od teorija epistemološki utemeljenih na klasičnom historijskom materijalizmu, koje su u svojoj potrazi za teorijskom jasnoćom često bile previše shematske i determinističke. Zanimljivo je stoga kako autor, sasvim na tragu klasika marksizma, ali i recentnijih radova, poput onog Thomasa Nairna, nacionalizam još uvijek smatra anomalijom.¹⁴⁸ Zbog toga, bez obzira na proklamirano odricanje od pretenzija za razradom samosvojnog teorijskog modela, Anderson nudi pojašnjenja koja su još uvijek makrostrukturalistička po svojoj naravi i obuhvatu. U tom smislu je vrlo ilustrativan primjer argumentacije kojom razrađuje svoje objašnjenje prirode nacije. Po Andersonovu mišljenju, razvoj takve zamišljene političke zajednice počinje krajem 18. stoljeća i zasniva se na spontanoj konjunkturi nekoliko zasebnih povijesnih sila koje su se razvijale u dugom trajanju.¹⁴⁹ S jedne strane je na razvoj nacionalizma utjecao proces sve bržeg zastarijevanja i masovnog prevladavanja političkog principa dinastičke države, kao i legitimacijskih, odn. duhovnih koncepata svetih zajednica u kontekstu otpočinjanja moderne.¹⁵⁰ S druge strane je taj razvoj uvjetovao dinamičan međudnos ranonovovjekovnog “tiskarskog kapitalizma” koji potiče razvoj lokalnih vernakularnih jezika, te time stvara preduvjete za nastanak zajednice “horizontalnog svjetovnog tipa”, poprečne u odnosu na vrijeme.¹⁵¹ Treći čimbenik razvoja nacionalizma je opći proces razvoja moderne države koji prati standardizacija administrativnih vernakularnih jezika.¹⁵² Interakcijom ta tri procesa, u osnovi sistema kapitalizma, tehnologije tiska i “neumitne” raznovrsnosti ljudskih jezika dolazi do krupnih promjena, te pojave nacionalizma i nacionalnih država, povrh svega. Anderson osobitu pozornost posvećuje činjenici da se nakon 1789. godine nacije sve češće počelo smatrati uzorom vrijednim imitacije što dokazuje njihovu probitačnost i uspješnost.¹⁵³

Kao što je vidljivo iz ovog kratkog prikaza Andersonove konceptualizacije nacionalizma, riječ je o složenom i vrlo intuitivnom razmatranju. Međutim, ono počiva na podosta poopćenoj argumentaciji, ali koja nije sporna i problematična samo radi toga.

¹⁴⁷ Anderson, 1990., 17-18., 27-29., 42.; Özkirimli, 2000., 144.

¹⁴⁸ Anderson, 1990., 15.

¹⁴⁹ Anderson, 1990., 16.; Özkirimli, 2000., 143-144.

¹⁵⁰ Anderson, 1990., 27-30.

¹⁵¹ Ibid., 41-44.

¹⁵² Ibid., 45.

¹⁵³ Ibid., 47-49.

Primjerice, Anderson prve manifestacije nacionalizma identificira u kolonijalnim pobunama u sjevernoj i južnoj Americi protiv europskih imperijalnih metropola, i svjesno ih antedatira u odnosu na pojave nacionalizma u Europi.¹⁵⁴ Međutim, Anderson ne objašnjava uzroke pojavljivanja tih nacionalizama, kao i njihovu unutrašnju raznovrsnost i heterogenost, te prirodu sadržaja pomoću kojih se navodno reprezentiraju i reproduciraju.¹⁵⁵ Umjesto toga, ograničava se na pojednostavljenu formulaciju kako kolonijalne elite dižu pobunu radi zaštite svojih ekonomskih interesa, u kontekstu procesa političke mobilizacije nižih klasa od strane metropola.¹⁵⁶ U usporedbi s time, afirmacija fenomena nacionalizma u europskom kontekstu 19. st. objašnjava se pomoću mehanizma aproprijacija. U ovom slučaju, izvor nacionalizma se veže uz uspjehe revolucionarnog nacionalizma u Francuskoj, što Anderson ističe kao osnovni, uspješni uzor za sve ostale.¹⁵⁷ Drugim riječima, francuski nacionalizam postaje modelom koji se moglo kopirati i primjenjivati sukladno potrebama nacionalističkih elita, ali tek nakon što je taj “uspon” prepoznat kao takav i kada započinje nacionalna propaganda.¹⁵⁸ Cilj takvih aproprijacija je bio proizvesti kompetitivne prema van, ali specifične sisteme proizvodnje resursa unutar državnih granica,¹⁵⁹ skrojene da služe ekonomskim i političkim interesima elite koja zato objeručke prigrljuje službeni nacionalizam, bez obzira bila li ona nova ili stara.¹⁶⁰ Naravno, takav slijed aproprijacija ne bi bio moguć bez postojanja, uvjetno rečeno, protomodela nacionalizma razvijenog u Amerikama krajem 18. i početkom 19. stoljeća.

Anderson je zbog teze da postoji opći model nacionalizma koji se unedogled kopira došao na udar povjesničarskih kritika.¹⁶¹ Očito, on se istodobno oslanja ili na dosta općenita objašnjenja, ili pak vrlo specifična. Slijedom toga se valja zapitati je li Anderson, za razliku od, primjerice, E. Gellnera, smatrao bilo kakav pokušaj analize fenomena nacionalizma epistemološki problematičnim, što je sasvim na tragu svega razmotrenog u uvodu? Primjerice, njegova makrostrukturalna objašnjenja razotkrivaju teorijsko i epistemološko oslanjanje na marksističku znanstvenu tradiciju. Indikativan je primjer razmatranja načina kako se razni sustavi moći i njihova prožimanja preslikavaju na oblike i očitovanja kolektivnog identiteta.¹⁶² Objašnjenja specifičnije naravi koja, pored ostalog, smjeraju tome da razjasne fenomen nacionalizma iz individualne perspektive odozdo, također naposljetku poprimaju

¹⁵⁴ Anderson, 1990., 52-59.

¹⁵⁵ Özkirimli, 2000., 153-156.

¹⁵⁶ Anderson, 1990., 52.

¹⁵⁷ Ibid., 49., 77-78.

¹⁵⁸ Ibid., 6.

¹⁵⁹ Ibid., 78.

¹⁶⁰ Ibid., 135.

¹⁶¹ Katunarić, 2003., 226.; Todorova, 2010., 28-30.

¹⁶² Katunarić, 2003., 223.

makrostrukturna obilježja.¹⁶³ Osim toga, treba spomenuti kako je riječ i o odveć redukcionističkim objašnjenjima budući da Anderson stavlja preveliki naglasak na važnost kulturnih faktora u procesu stvaranja nacije.¹⁶⁴ Osim toga, njegove su teze ponekad i nedovoljno argumentirane, primjerice ona o kolonijalnom podrijetlu nacionalizma.¹⁶⁵

Anderson je vjerojatno bio svjestan da bi se njegov teorijski model lako moglo dovesti u pitanje ukoliko se oslanja na odveć specifičnu argumentaciju.¹⁶⁶ Stoga ne čudi što on inzistira na tome da je riječ samo o njegovim refleksijama na temu problematike nacionalizma. Moglo bi se reći da to nije tek elegantno rješenje za ograđivanje od mnogobrojnih teškoća i kritika koje tako kompleksna i ambiciozna studija nedvojbeno mora izazvati, nego način da se s njima nosi. Bilo kako bilo, radi se o kvalitetnoj studiji, a dobra indikacija toga je da brojne Andersonove teze, pa i one nedvojbeno problematične, pružaju konstruktivan temelj suvremenijim i slojevitijim analizama, epistemološki i teorijski utemeljenima na postmodernizmu i postkolonijalizmu.¹⁶⁷ U tom smislu je vrlo ilustrativan primjer adaptacije jedne od ključnih teza u Andersonovoj interpretaciji, tj. one koja ističe važnost mehanizama aproprijacija za širenje nacionalizma. U okviru postkolonijalističke paradigme ta Andersonova problematična teza dobiva nov zamah, ali u svrhu objašnjavanja mehanizama stvaranja ne-zapadnih nacija na temelju organski vrlo različitih kulturnih matrica koje se mogu naći u dekoloniziranim zemljama trećeg svijeta.¹⁶⁸

Za Andersona se s pravom može reći kako je na više načina anticipirao suvremene interpretacije nacionalizma utemeljene na novim epistemološkim i teorijskim pristupima, a osobito one nastale unutar postmodernističkih, postkolonijalnih ili feminističkih perspektiva. Naime, Anderson s njima nedvojbeno dijeli osjetljivost na semantičku nestabilnost jezika kojim se unutar moderne historiografije i ostalih društvenih znanosti objašnjava problematika nacionalizma, nacija i, općenito, fenomena nacionalnog u širem kontekstu društvene i javno-političke sfere. Zato se vrijedi prisjetiti kako E. Gellner nasuprot tome implicitno vjeruje u ispravnost svog asertivno oblikovanog teorijskog modela, pogotovo jer posljednja interpretacija u ovoj podskupini koju ću niže razmotriti slijedi svojevrstan srednji put, između sigurnosti čvrstih okvira teorije i nejasnoće opširnih refleksija. Češki povjesničar Miroslav Hroch je svoju pionirsku komparativnu studiju prvi put objavio 1968. g. u bivšoj ČSSR na

¹⁶³ Anderson, 1990., 37-38., 48-49.

¹⁶⁴ Katunarić, 2003., 227.; Özkirimli, 2000., 152-153.

¹⁶⁵ Özkirimli, 2000., 153-154., 155-156.

¹⁶⁶ Katunarić, 2003., 226-227.

¹⁶⁷ Bhabha, 1990., 308-309.

¹⁶⁸ Özkirimli, 2000., 155-156.

njemačkom jeziku, a 1971. na češkom,¹⁶⁹ što samo po sebi predstavlja poprilično iznenađenje s obzirom da su na području studija nacionalizama donedavno suvereno vladali uglavnom zapadni, i to pretežno anglo-američki autori.

Poput Andersona, i u suprotnosti spram Gellnera, Hroch eksplicitno ističe da mu nikako nije namjera uspostavljanje samosvojne teorije nacije i nacionalizma.¹⁷⁰ Međutim, dok se Anderson s brojnim problemima vezanim uz analizu problematike nacionalizma suočava namjernim ograničavanjem na iznošenje opsežnih i detaljno argumentiranih refleksija, Hroch sigurno utočište nalazi u vrlo razrađenoj metodologiji i jasno definiranim analitičkim kategorijama, što je znatno više u duhu tradicionalne historijske znanosti.¹⁷¹ U osnovi se radi o kvantitativnoj društveno-povijesnoj analizi nacionalnih (ali ne i nacionalističkih)¹⁷² pokreta aktivnih među tzv. “malim” narodima Europe u 19. i 20. st., izvedenoj unutar sistematičnog analitičkog okvira komparativne naravi.¹⁷³ Kako je to činjeno s namjerom razmatranja povezanosti procesa stvaranja nacija i društvene transformacije u uvjetima razvoja kapitalizma, Hroch pažljivo izbjegava ekonomske redukcionizme s fokusom na analizu utjecaja jačanja prostorne i socijalne mobilnosti, komunikacija, opismenjavanja i smjene generacija. Stoga ne iznenađuje da je Hrochova komparativna interpretacija doživjela vrlo povoljnu recepciju u akademskim krugovima, osobito onima na Zapadu, bez obzira što je bilo potrebno dugo da se prevede na engleski.¹⁷⁴ Ukratko, Hrochov rad se zbog naravi svog metodološkog usmjerenja, odabranog komparativnog okvira i ponuđenih objašnjenja nerijetko smatra najrelevantnijim društveno i kulturalno utemeljenim objasnidbenim modelom koji se bavi pitanjem izvorišta i tijeka procesa političkog razvoja modernih nacija.¹⁷⁵

Istina, metodološki pristup Hrochovu studiju čini vrlo zanimljivom i kvalitativno različitim od radova B. Andersona i E. Gellnera. Međutim, to ne znači da je imuna na brojne probleme koji i inače prate studije unutar modernističke paradigme, ponajprije one teorijske. To je slučaj i ovdje, gdje su relativno kratke i rijetke opservacije teorijske naravi poprilično sporne. Primjerice, iako Hroch ne želi iznositi novu teoriju nacionalizma, on ide

¹⁶⁹ **Özirimli**, 2000., 156.; izvornik na njemačkom iz 1968. nosi naslov *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegungen bei den kleinen Völkern Europas: Eine vergleichende Analyse zur gesellschaftlichen Schichtung der patriotischen Gruppen*, a verzija na češkom iz 1971. *Obrození malých evropských národu: Národy severní a východní Evropy*; u ovom radu se koristi prijevod na engleskom iz 2000. g., s predgovorom autora

¹⁷⁰ **Hroch**, 2000., xi. (autorov predgovor)

¹⁷¹ **Brown**, 2005., 20.

¹⁷² **Özirimli**, 2000., 158.

¹⁷³ *Ibid.*, 156.

¹⁷⁴ **Hroch**, 2000., xi-xii.; **Özirimli**, 2000., 156.

¹⁷⁵ **Özirimli**, 2000., 156.

korak dalje od Andersona, ali i Gellnera, ne negirajući postojanje nacija kao stvarnih velikih društvenih grupa “formiranih u povijesnom vremenu”, integriranih bilo ekonomskim, bilo kulturnim, političkim lingvističkim, vjerskim, geografskim i inim vezama.¹⁷⁶ Također, na sebi svojstven način presijeca gordijski čvor kazuističnih objašnjenja u gellnerovskom stilu, odnosno ne pokušava utvrditi prethodi li nacionalizam naciji ili obrnuto. Naime, koncept nacije je formiran tek u eksperimentalne svrhe jer je neusporedivo podesniji za komparativna istraživanja empiričke naravi od, kako on naglašava, “ambivalentnog” i “maglovitog” koncepta nacionalizma.¹⁷⁷ Isti se pak smatra samo derivatom koji se pojavljuje u kasnijim fazama razvoja nacionalnih pokreta,¹⁷⁸ i u osnovi ga Hroch karakterizira samo kao skup stavova koji daju apsolutni primat vrijednostima nacije nad svim drugim stavovima i interesima, kako na individualnoj, tako i na kolektivnoj razini.¹⁷⁹ Međutim, čak i ta teorijska pojašnjenja dodana u novijim izdanjima ne uspijevaju osuvremeniti pojedine anakrone i ideologizirane autorove formulacije. Naime, Hroch na početku svoje studije jasno ističe kako je nacija “fundamentalni historijski realitet”, iako s rezervom da kod te definicije treba uzeti u obzir dinamiku društvenog razvoja koja stalno mijenja razlikovne kriterije.¹⁸⁰ Ipak, po tome se razlikuje ne samo od Andersona ili Gellnera, nego i modernista uopće. Štoviše, može se ustvrditi da je u epistemološkom i teorijskom pogledu on bliži primordijalističkoj paradigmi.

I doista, Hroch je na račun svog rada primio kritike da zapravo želi oživjeti nacionalističke i, implicitno, primordijalističke stavove na novim temeljima.¹⁸¹ Međutim, takve tvrdnje su problematične zbog nekoliko razloga, iako nisu sasvim neutemeljene. Kao prvo, Hroch se u teorijskom pogledu oslanja na određene klasične marksističke teze koje su u društvenom i političkom kontekstu post-invazijske Čehoslovačke sasvim sigurno bile dogma. Primjerice, “male nacije”, koje su Hrochova primarna analitička i komparativna jedinica, podijeljene su tako prema tradicionalnom marksističkom razlikovnom kriteriju na historijske, odnosno one koje su jednom imale svoju državu, te ahistorijske, koje ju nikad nisu imale.¹⁸² Ipak, problem ideologiziranosti, kao i anakroničnosti osnovnih teorijskih postavki je najbolje uočljiv na primjeru definicije nacije i nacionalizma koju Hroch navodi. Naime, radi se o Staljinovoj tezi još iz 1913. godine koja nacionalizam objašnjava kao instrument buržoazije kojim ona stvara “svoju” naciju u uvjetima transformacije društva prema kapitalističkoj

¹⁷⁶ Hroch, 2000., xiii.

¹⁷⁷ Ibid., xii.

¹⁷⁸ Ibid., 3.

¹⁷⁹ Özkirimli, 2000., 158.

¹⁸⁰ Hroch, 2000., 3.

¹⁸¹ Özkirimli, 2000., 163-164.

¹⁸² Hroch, 2000., 9.

proizvodnji, s ciljem da kontrolira “svoju”, nacionalnu ekonomiju i sredstva proizvodnje.¹⁸³ Pitanje je koliko je oslanjanje na takve poopćene i jednoobrazne marksističke teorijske formulacije zapravo bilo ustupak aktualnoj totalitarnoj ideologiji. U svakom slučaju, radi se o sumarnim, rijetkim primjesama, nesumnjivo primijenjenim u, kako je rečeno, instrumentalne svrhe. Pri tome, onoliko koliko su bile korisne za olakšavanje komparacije, toliko su pak vjerojatno bile i korištene u svrhu prilagođavanja ideološkim dogmama koje su sapinjale društvene znanosti u vrijeme nastanka Hrochova djela. Ali po svojoj naravi, ako već ne po ideološkom predznaku, te teorijske primjese su dijametralno suprotne ne samo znanstvenom, nego i političkom primordijalizmu.

No, kako je rečeno, te kritike na račun Hrocha nisu neutemeljene. Ishodišna točka njegove studije je kompariranje napora pokreta desetaka “malih nacija” s ciljem da postignu sve attribute suverenosti i neovisnosti koje je već posjedovalo 8 “državnih nacija” (Engleska, Francuska, Španjolska, Švedska, Danska, Portugal, Nizozemska i Rusija) u Europi početkom 19. stoljeća.¹⁸⁴ Bez daljnega, njegova usporedba, u kojoj se na temelju nekoliko primjera¹⁸⁵ pokreti klasificiraju prema razrađenim kriterijima, ni danas nema premca, te stoga i dalje vrijedi kao objasnidbeni model koji egzemplarno tretira problematiku nacionalizma. Ukratko, tipologija koju je Hroch razvio polazi od pretpostavke da svi komparirani pokreti sinkrono, asinkrono ili pak paralelno prolaze kroz tri strukturne faze;¹⁸⁶ fazu A (nacionalizam prvih intelektualaca), B (nacionalna agitacija elita) i C (masovni pokret).¹⁸⁷ Nasuprot tome, za 8 spomenutih “državnih nacija” se ustvrđuje kako su produkt dugog procesa stvaranja nacije koji traje još od srednjeg vijeka,¹⁸⁸ i to gotovo bez ikakvih objašnjenja. Istina, tvrdnja kako početak stvaranja nacije seže u srednji vijek se vrlo suptilno razlikuje od one da postojanje nacije seže u srednji vijek. Mogućnost razlikovanja ponajviše ovisi o tome koliko primordijalistički autori detaljno razrađuju svoje karakteristično nedorečene teze. To što ni Hroch ne razmatra opširnije to specifično pitanje daje povoda kritikama da “postvaruje” nacije,¹⁸⁹ što je ironično, jer se baš na temelju gorespomenute suptilne distinkcije Hroch nastoji obraniti upravo od tih istih optužbi. Pozivati se pak na “čvrstu” metodologiju u obrani

¹⁸³ Hroch, 2000., 133.

¹⁸⁴ Hroch, 2000., 8-10.; Özkirimli, 2000., 157.

¹⁸⁵ Hroch, 2000., 43-57. (Norveška), 58-71. (Češka), 72-81. (Finska), 82-93. (Estonija), 94-105. (Litva), 106-107. (Slovačka), 108-122. (Flamanci), 123-127. (Danci u Schleswigu)

¹⁸⁶ Todorova, 2010., 48.

¹⁸⁷ Hroch, 2000., 23-26.

¹⁸⁸ Özkirimli, 2000., 157.

¹⁸⁹ Ibid., 164.

od tih kritika je dubiozno, s obzirom da je njegov analitički pristup, bez obzira na detaljnost i razrađenost, sam po sebi vrlo determinističke naravi.

Tako i Hrochova interpretacija, zahvaljujući svojim idiosinkratičnostima, brzo razotkriva ograničenja modernističke paradigme. Međutim, rješenje pitanja semantičke nestabilnosti jezika, te ostalih razmatranih teškoća intrinzičnih znanstvenom izučavanju nacionalizma Hroch traži u razrađenoj komparativnoj metodologiji, a ne opsežnim generalizacijama kojima ostali spomenuti modernistički autori nastoje proširiti granice svojih teorijskih modela.¹⁹⁰

Drugim riječima, u kontekstu utemeljenih primjera i argumentacije, objašnjenja fenomena nacionalizma koja prezentiraju obrađene modernističke studije čine se sasvim smislenima i potpuno održivima. Međutim, čim primjena tih objašnjenja počne prelaziti okvire interpretacija unutar kojih su iznesena, broj izuzetaka i specijalnih slučajeva koje ne uspijevaju uspješno razriješiti počinje eksponencijalno rasti. Ovo nije samo karakteristična osobina modernističkih historijskih, pretežno zapadno-centričnih¹⁹¹, interpretacija fenomena nacionalizma,¹⁹² nego i općenito modernih, empiristički zasnovanih znanosti u cjelini.¹⁹³ Ipak, u okviru ovog rada primjeri koji najilustrativnije ocrtavaju složenost tih problema su upravo zadnje tri obrađene modernističke interpretacije fenomena nacionalizma, fokusirane na kulturne i društvene faktore. S obzirom na opsežnost korištenih analitičkih kategorija, i njihovu narav, nestabilnost značenja jezika koji se primjenjuje u objašnjenjima vrlo brzo dolazi do izražaja, a time i ograničenja te nedostaci modernističke paradigme. Naime, oslanjanje na ekonomske ili institucionalne i političke faktore u analizi fenomena nacionalizma u njegovim raznim pojavnostima je s empirijskog gledišta mnogo pouzdanije. Primjerice, mogućnosti kvantifikacije i komparacije koje pruža analiza ekonomskih faktora su brojne, dok traženje odgovora unutar institucionalnih okvira, koji se tiču (nacionalističkih) aktivnosti političkih elita dodatno olakšava činjenica da se radi o pretežno dobro dokumentiranim aktivnostima. S druge strane, u razmatranju kulturnih i društvenih problema, koji se ne mogu adekvatno razumjeti bez posjedovanja mnogo lokalno uvjetovanog znanja specifične naravi, povjesničari se vrlo raznoliko snalaze: od Gellnerove asertivne sigurnosti u ispravnost vlastitog teorijskog modela, preko Andersonove reflektivne potrage za izvorima

¹⁹⁰ Katunarić, 2003., 259.

¹⁹¹ Yuval-Davis, 2004., 14.

¹⁹² Todorova, 2010., 56.

¹⁹³ Brown, 2005., 15-17., 19-20.

anomalije nacionalizma, do Hrochove detaljne komparacije koja uporišta traži u metodologiji, ali izbjegava teoretiziranja kako najbolje umije.

Uostalom, na sve probleme i nedostatke modernističke paradigme ipak najjasnije ukazuje činjenica da se autori, koje se konvencionalno označava kao moderniste, vrlo oštro međusobno kritiziraju. U tom je kontekstu vrlo zanimljivo opaziti kako su ti autori, ponajviše povjesničari poput E. Gellnera, M. Hrocha i E. J. Hobsbawma, uglavnom profesionalno sazreli u multikulturalnim urbanim okolišima srednje Europe, koje je na ovaj ili onaj način negativno dodirnuo utjecaj nacionalizma.¹⁹⁴ Samo po sebi je pak indikativno kako većina modernističkih studija zapravo koincidira u datumima izlaženja; Andersonov rad se tako pojavljuje 1983. g., praktički istodobno kad i najopširnija Gellnerova studija (*Nations and Nationalism*), ali i Hobsbawmov prvi tekst o problematici nacionalizma (*Invention of tradition*)¹⁹⁵, dok sva tri dolaze godinu dana nakon još jednog opsežnog djela koje je napisao američki povjesničar John Breuilly (*Nationalism and the State*). Pomalo je ironično, ako već ne korisno za ilustriranje složenosti problema koje izučavanje fenomena nacionalizma postavlja pred istraživače, kako svi ti zapadni autori nude tako međusobno različita objašnjenja tog fenomena. Studije poput one M. Hrocha, koja ne dolazi iz zapadnih akademskih krugova, ili B. Andersona, koja u svojim analizama nije eurocentrična, u biti su izuzeci koji potvrđuju pravilo. Nije stoga, sasvim iznenađujuće kako u međusobnim kritikama modernisti mogu biti vrlo detaljni i temeljiti. Kako tih primjera ima vrlo mnogo, razmotriti će se, u kontekstu ovoga rada, najkorisniji i najilustrativniji slučajevi.

Zanimljivo je pak da se od modernista tek B. Anderson u manjoj mjeri poziva na primjere spomenutih iskustva stvaranja novih država, i to uglavnom u kontekstu jugoistočne i istočne Azije.¹⁹⁶ Kakav onda zaključak izvući iz činjenice da su upravo teze temeljene na analizi tih većinom recentnih primjera¹⁹⁷ Andersonu priuštile najviše kritika od kolega povjesničara, i pogotovo modernista? Očito, ti primjeri su neadekvatno analizirani, jer inače izvedeni zaključci ne bi bili opterećeni s toliko površnosti i nedorečenosti, zbog čega su i došli na udar kritika. Primjerice, J. Breuilly ističe da Andersonove teze, bez obzira na to koliko dobro bile razrađene, ne objašnjavaju dovoljno jasno zašto kulturom uvjetovani pojedinci, različito društveno i socijalno situirani u okvirima razmatranih azijskih etničkih

¹⁹⁴ Özkirimli, 2000., 128.

¹⁹⁵ Ibid., 143.

¹⁹⁶ Anderson, 1990., 14-15.

¹⁹⁷ Ibid., 33-38. (Filipini), 87-92. (Japan), 106-113. (Indonezija), 113-119. (Indokina, odn. Vijetnam, Kambodža i Laos)

skupina, počinju smatrati nacionalističku agitaciju iole važnom,¹⁹⁸ a kamoli presudnom za samoidentifikaciju individua, kako Anderson tvrdi.¹⁹⁹ Breuilly tvrdi da u tom smislu Gellner nudi mnogo kvalitetnije objašnjenje.²⁰⁰ Međutim, kritike da je E. Gellner po svom teorijskom i istraživačkom fokusu tipično eurocentričan,²⁰¹ nisu sasvim neutemeljene, a upravo na tom polju Anderson i želi diskreditirati brojne druge autore koji ga kritiziraju.²⁰² Ironično je kako time Anderson nije daleko od istine. Naime, u pravilu su gotovo svi zapadni modernisti koji su većim dijelom povjesničari, bili oni europske, ili pak američke provenijencije, po svome analitičkom fokusu eurocentrični. Izuzetak M. Hrocha u biti potvrđuje pravilo, jer je njegov rad znatno više uvjetovan korištenom metodologijom, a posebice društveno-političkim kontekstom unutar kojeg je originalno nastao.²⁰³ Pored toga, problematična je tendencija modernističkih autora da prenaplašavaju važnost samo jednog skupa kontekstualnih faktora u procesu formiranja nacije. Očigledno, iako je usmjeravanjem analitičkog fokusa na kulturalne i društvene faktore moguće izbjeći razmotrene mane karakteristične modernističkim teorijama koje ističu ekonomske ili političko-institucionalne faktore, time se samo počinju isticati drugi problemi, koji nisu ništa manje složeni.

Utoliko je zanimljivije da upravo autori kao što su E. Hobsbawm i J. Breuilly kritiziraju radove B. Andersona, E. Gellnera ili M. Hrocha, a ne obrnuto, bilo radi eurocentričnosti, ili pak radi akutno funkcionalističkih i makrostrukturalističkih objašnjenja.²⁰⁴ Ograničenja dometa tih struja, pa i modernističke paradigme u cjelini zorno ocrta kako se ova tri autora također međusobno oštro kritiziraju oko određenih problematičnih točaka. Kao što je već spomenuto, E. Gellner kritizira M. Hrocha da neupadljivo, ali namjerno “postvaruje” nacije kao datosti i da time pomaže reafirmaciji primordijalizma u okvirima debate.²⁰⁵ Nasuprot tome, B. Anderson se pak vrlo snažno kritički obara na poznatu Gellnerovu tezu kako su nacije zapravo potpuno izmišljene, tvrdeći da on to poistovjećuje s lažiranjem, a ne zamišljanjem. Uz to kritizira i neka druga, manje istaknuta, problematična mjesta njegove interpretacije.²⁰⁶ Zanimljivo je pak da se Eric Hobsbawm izričito poziva na Hrochovu komparativnu interpretaciju bogatu primjerima kao korisnu za

¹⁹⁸ Özkirimli, 2000., 152.

¹⁹⁹ Anderson, 1990., 19-21.

²⁰⁰ Özkirimli, 2000., 152.

²⁰¹ Ibid., 135-137.

²⁰² Ibid., 154.

²⁰³ Hroch, 2000., 23-24., 43., 58-59., 72-73., 82., 94., 106., 108., 123.

²⁰⁴ Hobsbawm, 1993., 11-12., Özkirimli, 2000., 139., 143., 152-154.

²⁰⁵ Özkirimli, 2000., 163-165.

²⁰⁶ Anderson, 1990., 17., 28.

svoju vlastitu studiju,²⁰⁷ iako, s druge strane, neće propustiti kritizirati autore poput T. Nairna zbog pomalo trivijalnih detalja, kao, primjerice, kada datirati prva očitovanja škotskog separatističkog nacionalizma.²⁰⁸

Naposljetku, očito je vrlo problematična i sama skupna oznaka “modernisti”. Iz svega razmotrenog se vidi da je njihova neosporna zajednička karakteristika uvjerenje u recentnost nacija i nacionalizma, odnosno uvjerenje da su ti fenomeni moderni konstrukti. U tom smislu bi možda za tu skupinu autora bila korisnija oznaka “konstruktivisti”, jer je najotvorenija za razlike među modernistima, a temelji se na njihovim zajedničkim poveznicama.²⁰⁹ Alternativno, naziv “modernizacijska škola” je podjednako koristan jer je karakterističnim elementima²¹⁰ oko kojih modernisti grade svoje objasnidbene modele intrinzično da su samo dio općeg procesa modernizacije. Ipak, modernizam kao takav, nije bez razloga još uvijek znanstveno relevantan u okvirima akademske debate o nacionalizmu. Onoliko koliko je bio dobar temelj novijim interpretativnim smjerovima, toliko je dobar i u kontekstu ove analize.

3.4. Kritička analiza interpretativnih paradigmi u studijama nacija i nacionalizma - Klasična debata: etnosimbolizam

U okviru ovoga poglavlja prvotna namjera mi je bila interpretacije autora konvencionalno nazvanih “etnosimbolistima”²¹¹ razmotriti zajedno sa radovima temeljenim na novim pristupima koji se na ovaj ili onaj način pozivaju na postmodernizam.²¹² No nisam tako učinio iz nekoliko razloga. Kao prvo, etno-simbolisti se kritički pozicioniraju spram primordijalizma i modernizma, nastojeći naći određen konstruktivan srednji put. Međutim, *strictu senso*, ne radi se o pokušajima nadilaženja, nadograđivanja i raslojavanja klasične debate, što vrlo učinkovito čine radovi nastali unutar epistemoloških i teorijskih okvira novih pristupa. Etnosimbolizam, kako naglašava Anthony D. Smith, jedan od tri istaknuta autora iz ove skupine (ostala dvojica su John Armstrong i John Hutchinson),²¹³ primarno je “unutrašnja kritika i ekspanzija modernizma”.²¹⁴ U tom smislu, njihovo epistemološko i teorijsko polazište je teza kako se moderne nacije formiraju na temelju dugotrajne matrice etničkih veza, identiteta i kulture. Analitički fokus stoga treba usmjeriti na razmatranje tog procesa u

²⁰⁷ Hobsbawm, 1993., 14.

²⁰⁸ Anderson, 1990., 83.

²⁰⁹ Özkirimli, 2000., 214.

²¹⁰ Todorova, 2010., 25.

²¹¹ Özkirimli, 2000., 167-168.

²¹² Katunarić, 2003., 265.

²¹³ Özkirimli, 2000., 168.

²¹⁴ *Nations and Nationalism* Vol. 9 No 3, (2003): 341.

longue durée okviru.²¹⁵ Sveukupno gledano, početni dojam koji ovo ostavlja je da se naprosto radi o pokušaju pomirenja ekstrema primordijalističke i modernističke paradigme analiziranjem njihovih najvažnijih, ali i najspornijih elemenata, na novim temeljima.²¹⁶ Kao drugo, etnosimbolisti u svojim kritikama moderniste, te autore koji pišu u okvirima novih teorijskih i epistemoloških paradigmi, drže istovjetnima, što je uzrok cijelog niza problema. Osim toga, u epistemološkom pogledu naginju teorijskom i metodološkom individualizmu, ali svejedno vrlo zdušno nastoje uspostaviti razliku i odmak spram modernista. Taj manjak neovisnosti je posebice očit ukoliko se radove etnosimbolista uspoređi s radovima autora koji se oslanjaju na postmodernizam. Imajući to sve na umu, smatram kako je najuputnije napraviti zasebnu analizu etnosimbolističkih pristupa fenomenu nacionalizma, s posebnim naglaskom na razmatranje vrlo specifičnih problema koji opterećuju njihove interpretacije.

Bez obzira na te probleme, radi se o sasvim legitimnom pristupu objašnjavanju fenomena nacije i nacionalizma. Zahvaljujući vrlo širokom analitičkom okviru, interpretacije unutar ovog smjera izbjegavaju temporalnu ograničenost i determinizam svojstven primordijalističkim i modernističkim radovima. Tako su, kako smatra A. D. Smith,²¹⁷ u idealnoj poziciji da pruže odgovore na nekoliko važnih pitanja na koja su do sada razmotrene teorije uspjele tek ograničeno odgovoriti. Za početak, iz etnosimbolističke je pozicije moguće adekvatno razjasniti koje će populacije, pod kojim uvjetima i s kojim sadržajem započeti nacionalni pokret.²¹⁸ Također, razmatranje važnosti uloge supstrata kolektivnih sjećanja, vrijednosti, simbola i mitova za kasniji razvoj nacionalizma je kod etno-simbolista postavljeno na znatno čvršći temelj, s obzirom na to da ih kvalificiraju kao zaseban i samosvojan problem vrijedan detaljne analize. Naposljetku, moguće je na kvalitativno nov i cjelovitiji način odgovoriti na pitanje kako je i zašto nacionalizam sposoban zadobiti tako široku popularnost.²¹⁹

Bez obzira što je riječ o argumentima A. D. Smitha kojima on nastoji legitimirati svoju epistemološku i teorijsku poziciju, u slučaju etnosimbolizma se ipak radi o autentičnom pokušaju kvalitativnog odmaka od ostalih interpretacija, barem što se tiče nastojanja da se odgovori na ova tri važna pitanja. S obzirom da primordijalističke i modernističke interpretacije nude previše jednoobrazna ili redukcionistička objašnjenja, takav napor može

²¹⁵ Özkirimli, 2000., 168-169.

²¹⁶ Katunarić, 2003., 172.

²¹⁷ Özkirimli, 2000., 169.

²¹⁸ Ibid., 169.

²¹⁹ Ibid., 169-170.

biti samo pozitivne naravi. No preostaje vidjeti koliko su najistaknutije etnosimbolističke interpretacije, one J. Armstronga i A. D. Smitha, u tome bile zapravo uspješne, i na koji način.

John Armstrong, američki politolog i stručnjak za suvremenu istočnoeuropsku politiku, svoju je, kako se danas smatra, arhetipsku etnosimbolističku interpretaciju objavio 1982. godine.²²⁰ Na tragu jedne ranije opaske, uočljivo je kako se taj njegov rad, poznat pod naslovom *Nations before Nationalism*, javlja gotovo istovremeno kad i većina danas najrelevantnijih modernističkih interpretacija. Za razliku od njih pak Armstrongova je namjera da u svom radu analizira nastanak masovnih grupa koje se danas (samo)identificiraju kao nacije, uz primjenu retrospektivne analize koja seže do antike.²²¹ Zaista, može se reći kako je to bilo prvo djelo koje ozbiljnije dovodi u pitanje osnovne postavke iza kojih stoje modernističke teorije, toliko pomodne u akademskim krugovima tih godina. Stoga je vrlo važno istaknuti da Armstrong, poput Hobsbawma i Andersona, smatra nacionalni identitet invencijom, kao i svaki drugi način ljudske identifikacije, uostalom. Njegov istraživački interes je pak u vremenskom pogledu dijametralno suprotan, jer ga ponajprije zanima starost tih invencija i repertoar prethodno postojećih grupnih karakteristika koje moderni inventori nacija koriste. Međutim, njegov fokus je usmjeren na analizu kontinuiteta izvjesnih uzoraka u tom smislu, odnosno nastoji pronaći odgovor na pitanje zašto se oni uporno nastavljaju kroz stoljeća, kako se mijenjaju i kolika je njihova važnost u sklopu suvremenog nacionalizma.²²² Pomalo je neočekivano kako unatoč tako širokoj vremenskoj perspektivi autora ne zanimaju izvorišta tih dugotrajnih uzoraka. Isto tako, Armstrong ne nudi objašnjenja kada, zašto i kako dolazi do apropijacija i transformacija tih grupnih i etničkih identiteta u procesu afirmiranja modernog, masovnog nacionalizma, a pogotovo ne koji se sadržaji apropiiraju, i što je još važnije, tko u tom smislu vrši selekciju. Takvo selektivno ograničeno analitičko usmjerenje rada ne iznenađuje ukoliko se ima na umu da Armstrong vrlo detaljno razmatra kako se kolektivni identiteti ponajprije formiraju razlikovanjem od drugih grupa, a ne samosviješću o nekom skupu intrinzičnih grupnih osobina. Drugim riječima, grupni identitet nije ni u kojem datom trenutku fiksiran. S druge strane, naglašavanje važnosti graničnih mehanizama je u teorijskom i metodološkom smislu korisno jer uvelike olakšava iznalaženje odgovara na navedena tri pitanja.²²³

²²⁰ Özkirimli, 2000., 170.

²²¹ Ibid.

²²² Ibid., 170-171.

²²³ Ibid., 171-172.

Da bi potkrijepio svoje teze Armstrong koristi primjere iz srednjeg vijeka, ali ne uzete samo iz europskog i kršćanskog civilizacijskog kruga, nego i bliskoistočno-islamskog. Time njegova studija ne samo vremenski, nego i prostorno nadilazi granice eurocentričnih modernističkih interpretacija, što je samo po sebi u vrijeme nastanka djela bio popriličan kvalitativan odmak. Drugi odmak, sa znatno ozbiljnijim teorijskim implikacijama, sadržan je u Armstrongovoj tvrdnji kako se mehanizme diferencijacije i njihove izvedenice, mehanizme etničke identifikacije, zapravo ne može znanstveno definirati zbog njihove naravi. Naime, diferencijacija vuče korijen iz barijera koje postoje među grupama ljudi, a koje mogu biti jezične, kulturne, religijske, rasne itd. Time je i etnička identifikacija nužno vrlo složen fenomen koji je teško objasniti. Umjesto toga međutim, Armstrong se radije usmjerava na analiziranje elemenata važnih za formiranje mehanizama diferencijacije, identifikacije i kasniji razvoj nacija. Njih pronalazi u religiji, imperijalnim okvirima i njihovim načinima legitimacije, gradovima, odnosno dinamici njihova razvoja, te načinu života stanovništva, odnosno činjenici da li je većina stanovništva sedentarizirana ili nomadska.²²⁴ Tako on u osnovi zaobilazi cijeli niz problema koji proistječu iz jednodimenzionalnih i jednoobraznih objašnjenja procesa formiranja etničkih grupa, identiteta i nacija. Naime, njegova studija se dotiče čitavog niza važnih pitanja vezanih uz primjerice, identifikaciju određenih grupacija s teritorijem,²²⁵ ili pak klasnih razlika unutar njih. Bez daljnjega, svakako je riječ o korisnoj i inovativnoj interpretaciji, iako, naravno, ne bez mnoštva nedostataka inherentnih tako specifičnom pristupu.

U osnovi, Armstrongova studija se u svojim temeljnim teorijskim i epistemološkim postavkama ne razlikuje mnogo od rada drugog etabliranog etnosimbolističkog autora, A. D. Smitha. Prilično kritizirani specifični nedostaci oba rada, pa i cijele etnosimbolističke paradigme, većim dijelom potječu iz tih postavki, što će reći da su kritike na račun Smithove i Armstrongove interpretacije vrlo slične naravi. Osim toga, ovi autori se međusobno dosta citiraju i spremno posuđuju jedan od drugog (osobito A. D. Smith), zbog čega će se kritike upućene njihovim interpretacijama razmotriti zajedno.

Za razliku od J. Armstronga koji je više zainteresiran za razradu svojih teza radi njih samih, A. D. Smith mnogo eksplicitnije oponira akademskom “mainstreamu”, odnosno modernističkim interpretacijama. Svakako treba imati na umu da se ovdje radi o rezultatu njegova dugotrajnog angažmana u polju izučavanja problematike nacionalizma i etniciteta,

²²⁴ Özkirimli, 2000., 172.

²²⁵ Ibid., 172-173.

koje nastoji interdisciplinarno proučavati. Iako Gellnerov učenik, Smith je razvio zaseban pristup pitanju nacionalizma.²²⁶ Pri tome se studiju *The Ethnic Origins of Nations* (1986.) općenito smatra najvažnijom, iako njegov opus sadrži mnogo opsežnih radova starijeg, ali i novijeg datuma, što vrlo zorno ilustrira njegovu višedesetljetnu zaokupljenost problemima nacionalizma i etničnosti.²²⁷ Treba naglasiti da je on skovao i sam termin „etnosimbolizam“ te predložio da se u tu kategoriju, uz njega, uvrste radovi J. Armstronga i J. Hutchinsona, bez obzira što oni možda ne prihvaćaju tu oznaku.²²⁸

Specifičnost Smithova pristupa je da znatno veći naglasak stavlja na socijalni i klasni sadržaj dugotrajnih podjela unutar etničkih skupina, te njihov utjecaj u okviru procesa transformacije tih etničkih skupina u moderne nacije. Prema Smithovu mišljenju, nacija ne nastaje u kontekstu moderne, nego je moderan nastavak starije etničke skupine, odnosno nova forma koja omogućava približavanje donjih i gornjih slojeva stanovništva.²²⁹ Drugim riječima, temelji modernih nacija su predmoderne naravi, dok je nacionalizam isključivo moderan fenomen. Međutim, takav evolutivan slijed je moguć samo kad određena etnička skupina zadovoljava sljedeće preduvjete; da već dugo baštini zasebno kolektivno ime, posjeduje repozitorij zajedničkog povijesnog sjećanja, dijeli mit o podrijetlu, neke od razlikovnih elemenata zajedničke kulture, asocijaciju s nekom domovinom u geografskom smislu i osjećaj solidarnosti elita sa širokim masama stanovništva.

Proces oblikovanja moderne nacije omogućava upravo taj složen i višedimenzionalni konglomerat povijesnih i kulturnih elemenata sa snažnom subjektivnom komponentom. Međutim, taj proces je vrlo težak i nikad nije linearan, čak i kad dođe do konjunktura svih navedenih elemenata.²³⁰ Ove teze Smith podupire argumentacijom koja razlikuje načine na koje se etničke skupine organski mijenjaju u dugom trajanju, te kako se i u kojim uvjetima preobražavaju u moderne nacije. Faktori koji utječu na uspostavljene etničke skupine su različitih intenziteta (rat, osvajanje, egzil, porobljavanje, imigracija i religijsko preobraćenje), ali svi imaju potencijal da trajno promijene karakter kulturnih sadržaja intrinzičnih osjećaju kontinuiteta koji veže stare i nove generacije unutar tih skupina.²³¹ Međutim, zbog nekoliko eksternih utjecaja makrostrukturalne naravi (stvaranje države, vojna mobilizacija, organizirana religija), one generalno preživljavaju te promjene, iako na različite načine. Tako

²²⁶ Özkirimli, 2000., 174.

²²⁷ Ibid., 174-175.; 244. (bibliografija Smithovih radova i monografija)

²²⁸ Ibid., 168.

²²⁹ Katunarić, 2003., 173-174.

²³⁰ Özkirimli, 2000., 174.

²³¹ Ibid., 176.

se formiraju tzv. “etničke jezgre”, oko kojih se usredotočuju kasne predmoderne dinastičke države, te koje privlače i asimiliraju druge, manje ili veće etničke skupine unutar tog državnog okvira, dajući im svoje ime i jezik.²³² Prema Smithovu mišljenju, time je moguće pružiti zadovoljavajući odgovor na pitanje “tko čini naciju”, iako je i sam, vjerojatno svjestan općenite naravi svojih razmatranja, naknadno detaljno razradio mehanizme stvaranja nacije i njihove sadržaje. To je bilo nasušno potrebno jer Smith svoje objašnjenje naravi nacionalizma temelji na prethodnim razmatranjima, iako se djelomično oslanja na jednog prethodnika. Prema tome, nacionalizam je ideologija koja stoji iza društveno-političkog pokreta,²³³ usmjerenog ka ostvarivanju ciljeva nacije, bilo autonomije, bilo neovisnosti i (re)afirmacije identiteta. Po naravi i sadržaju sredstava koji omogućuju uspostavu nacije nacionalizam može biti teritorijalan i etnički. Tu distinkciju A. Smith preuzima od Hansa Kohna.²³⁴ Međutim, njegov najoriginalniji teorijski doprinos u okvirima debate je razlikovanje dva samosvojna načina formiranja etničkih identiteta, od kojih svaki predstavlja temelj formiranja nekog od ta dva tipa nacionalizma, odnosno nacija. Pri tome, teritorijalni nacionalizam ima svoje osnove u tzv. “aristokratskim” etnijama, što će reći da elite odozgo njime birokratski inkorporiraju stanovništvo u građansku, teritorijalnu naciju. S druge strane, “demotske” etnije se ne formiraju u vlastitom državnom okviru nego inteligencija odozgo, vernakularnom mobilizacijom, formira naciju etničko-genealoškog karaktera.²³⁵

Smith potom, iznova s osloncem na Kohna, razrađuje tipologiju raznih manifestacija nacionalizma koje konstituiraju podkategorije unutar gore navedene podjele. Zanimljivo je što on iznosi rezerve spram te tipologije, ističući da je razrađena tek toliko da omogući komparaciju nekolicine odabranih primjera, odnosno argumentiranje te dualističke razlikovne sheme.²³⁶ U svakom slučaju, Smith detaljno i relativno uspješno razlaže *zašto* je nacionalizam toliko učinkovit u izazivanju snažnih osjećaja kod masa u procesu formiranja nacije, što na razne načine uspijevaju i ostali etnosimbolisti. To u svakom slučaju čine uspješnije od modernista ili primordijalista, jer njihova jednodimenzionalna objašnjenja ne razjašnjavaju zašto je nacionalizam znatno efektivniji i prodorniji od neke druge europske ili globalne univerzalističke ideologije, bez obzira što je možda surogat religije.²³⁷ Također, u kvalitativnom odmaku, iako ne i negaciji spram primordijalizma, ove teorije spremno

²³² Özkirimli, 2000., 176-177.

²³³ Katunarić, 2003., 175.

²³⁴ Özkirimli, 2000., 178-179.

²³⁵ Ibid., 180-183.

²³⁶ Ibid., 178-179.

²³⁷ Katunarić, 2003., 175.

razmatraju načine na koje nacionalizam može pomoći u strukturiranju sistema moći.²³⁸ Stoga se može učiniti da radovi etnosimbolista izbjegavaju problematične ekstreme druga dva smjera, bilo primordijalističku usredotočenost na mehanizme negativne isključivosti kod razmatranja procesa formiranja nacije,²³⁹ ili pak modernističku sklonost iznošenju preopćenitih teorijskih modela.

Ne iznenađuje, zahvaljujući složenosti i zahtjevnosti problematike, da unatoč tome etno-simbolisti donekle završavaju u trećem ekstremu. Jedan od nedostataka modernističke paradigme koji oni najupornije kritiziraju, teorijski i epistemološki fokus na razmatranju problematike nacionalizma u kontekstu perioda moderne, modernističkim analizama osigurava terminološku i konceptualnu jasnoću u analizama. S druge strane, etnosimbolističke su interpretacije upravo zbog tog nedostatka izložene kritikama. Ta konceptualna nedorečenost i terminološki kaos proizlaze iz sklonosti ovih autora da vrlo složene i inherentno semantički nestabilne pojmove poput etničke grupe, etniciteta i nacije vrlo ležerno i proizvoljno primjenjuju u svojim analizama predmodernih očitovanja etničkih i nacionalnih fenomena, a da pritom dostatno ne vode računa o povijesnom kontekstu.²⁴⁰ Međutim, znatno je teži problem kad značenja tih pojmova, koje ionako nejasno definiraju, počinju miješati u tolikoj mjeri da se čini kako ih koriste kao istoznačnice, što je osobito uočljivo kod Smitha.²⁴¹ Tako u samoj svojoj jezgri etnosimbolistička paradigma sadrži niz epistemoloških ambivalentnosti i nedorečenosti koje su trajno negativno obilježile njezine analitičke i interpretativne dosege. Naime, većina problema zbog kojih su etnosimbolisti izloženi kritici potječe upravo otuda. Da su se oni više potrudili razmrsiti razne konceptualne i terminološke nejasnoće, možda ne bi, primjerice, nekritički učitali osobine modernih nacija poput razvijene grupne svijesti i postojanja potporne strukture u vidu institucija predmodernim etničkim grupama, zbog čega su ih s pravom kritizirali modernisti poput, primjerice, J. Breuillyja.²⁴² Također, fenomene nacije i nacionalizma u modernom smislu riječi ne bi smještali u predmoderan kontekst, gdje naprosto ne postoje preduvjeti za njihovu potpunu afirmaciju (masovna pismenost, jeftin i učinkovit transport, socijalna mobilnost, koncept identifikacije država-teritorij-nacija),²⁴³ a ne bi niti podcjenjivali fluidnost i promjenjivost

²³⁸ Katunarić, 2003., 178.

²³⁹ Ibid., 180.

²⁴⁰ Özkirimli, 2000., 183-184.

²⁴¹ *Nations and Nationalism* Vol. 9 No 3, (2003): 346.

²⁴² Özkirimli, 2000., 184-186.

²⁴³ Ibid., 186-187.

etničkih identiteta kroz povijest, kao i problematičnu narav veze između predmodernih i modernih nacionalnih identiteta.²⁴⁴

Ove interpretacije su na svoj način nedvojbeno korisne, jer pružaju niz novih interpretativnih perspektiva u odnosu na ostale paradigme. Međutim, na osnovnoj je razini etnosimboliistička analiza procesa stvaranja etničke grupne svijesti pogrešno usmjerena jer su zajednički etnicitet i grupna svijest zapravo posljedica socio-ekonomskih i političkih procesa formiranja modernih država i nacija, a ne uzroci, kako ih tumače etnosimbolisti.²⁴⁵ Stoga bi se moglo zaključiti da je etnosimboliistička paradigma odveć zaokupljena kritikom modernizma. Osim toga, što je znatno problematičnije, nakon pobližeg razmatranja njihove argumentacije moglo bi se zaključiti kako etnosimbolisti ne samo što nastoje objasniti, nego i oživjeti nacionalizam, čineći ga ponovno znanstveno relevantnom temom.²⁴⁶

Treba priznati da je s naknadnom pameću lako razlagati, kao što je učinjeno u uvodnom dijelu ovoga rada, kako je, zašto i zbog čega problematika nacionalizma tako teška materija za znanstveno izučavanje. Prije nego se etnosimboliste optuži što navedene probleme nisu dovoljno razmotrili u svojim interpretacijama, vrijedi biti pošten, te istaknuti kako su se one većim dijelom javile u isto vrijeme kad i najpoznatije modernističke interpretacije. Tada, tijekom 1980-ih godina, kada je akademska debata o nacionalizmu tek ulazila u svoju zreliju fazu, takva istančana auto-refleksivna razmatranja na tragu postmodernizma bila su tek rijetka novost. No ipak, etnosimboliistički primjer sasvim adekvatno ilustrira što se može dogoditi ako se pokušaji nadilaženja klasične debate postave na nedovoljno čvrste temelje.

3.5. Kritička analiza interpretativnih paradigmi u studijama nacija i nacionalizma – Novi pristupi i nadilaženje klasične debate

Novi pristupi ne sačinjavaju teorijski ili epistemološki homogenu kategoriju unutar akademske debate o nacionalizmu, tako da se na prvi pogled nameće pitanje zašto su “novi” i zašto ih razmatram odjelito od etnosimbolizma, koji također nastoji napraviti odmak spram klasičnih paradigmi. Odgovor na prvo pitanje postaje jasnijim ukoliko se čak i letimice pregleda naslove najrecentnijih interpretacija o nacionalizmu. Sve se one temelje na postavkama alternativnih i relativno novih epistemoloških perspektiva izvedenih na temelju revizije uloge kulture u društvenim znanostima i javnom životu, zatim, postmodernizma,

²⁴⁴ Özkirimli, 2000., 187-188.

²⁴⁵ Ibid., 188-189.

²⁴⁶ *Nations and Nationalism* Vol. 9 No 3, (2003): 340., 344.

feminizma, postkolonijalizma,²⁴⁷ ili poststrukturalizma.²⁴⁸ To ima dvojake implikacije. Novi pristupi nude raznovrsnije interpretativne poglede na problematiku nacionalizma, i to u znatno većoj mjeri nego što to čine radovi nastali unutar modernističke ili etnosimboličke paradigme. Međutim, svi su oni jedinstveni u namjeri da nadiđu klasičnu debatu, ali da se i konstruktivno nadograđuju na njezina postignuća, nudeći odgovore na prethodno često previđana i ignorirana pitanja.²⁴⁹ Po tome su interpretacije nastale na temelju novih pristupa esencijalno različite od etno-simbolizma, koji započinje kao unutrašnja kritika modernizma i u svom se pokušaju kritičke distance spram njega može metaforički smjestiti na sredinu klasične debate.

Tvrditi da etnosimbolizam dovodi u pitanje klasičnu dihotomiju unutar debate, ili da ju uspjeva kvalitativno prevladati nije utemeljeno. Štoviše, etnosimbolizam nasljeđuje neke nedostatke prethodnih smjerova, karakteristične akademskom izučavanju nacionalizma kao što su eurocentričnost i sklonost generalizacijama, za početak. Nasuprot tome, novi pristupi to izbjegavaju, te na potpuno novim temeljima reafirmiraju nacionalizam kao znanstveni problem. Koliko je noviteta donijela ta smjena generacija unutar debate najbolje se uočava po tome što je praktično dokinuto stanje prevlasti anglo-američkih muških autora. Tako znanstvenici i znanstvenice kao što su Rogers Brubaker, Floya Anthias i Nira Yuval-Davis, Homi K. Bhabha, Michael Billig, Gayatri Chakravorty Spivak, Étienne Balibar, Jürgen Habermas²⁵⁰ i drugi, svojim interpretacijama fenomena nacionalizma nude ne samo zanimljiva i raznolika objašnjenja, nego i u okvirima akademske debate predstavljaju ozbiljan presedan. Tako je i sama zapadnocentričnost suvremenih društvenih znanosti stavljena pod znak pitanja.

Novi pristupi izučavanju nacionalizma imaju vrlo različita teorijska i epistemološka ishodišta, a ne samo interpretativne rezultate koje prezentiraju. Tako jedni, poput Rogersa Brubakera i Michaela Billiga, kreću s dekonstruktivističkog polazišta da fenomene nacije, nacionalnosti i nacionalizma treba analizirati kao političke i kulturne obrasce institucionalizirane unutar i između država,²⁵¹ tvrdeći da je nacionalistička slika društva najutjecajnija i najdjelatnija jer je formirana od strane skupine koja je upravo dovoljno moćna

²⁴⁷ Özkirimli, 2000., 191-192.

²⁴⁸ *Nations and Nationalism* Vol. 9 No 3, (2003): 343.

²⁴⁹ Brubaker, 2004., 3., Katunarić, 2003., 265-266.,

²⁵⁰ Özkirimli, 2000., 199-213.; Katunarić, 2003., 266-313.

²⁵¹ *Contention* Vol.4 No.1 (1994): 5.

da je može društveno-politički afirmirati i širiti.²⁵² Drugi, poput Nire Yuval-Davis, diskurs nacije i nacionalizma analiziraju kroz prizmu njihova međudnosa s diskursom roda.²⁵³ Proširenje ovakvog pristupa predstavlja analiza višestrukih načina prožimanja fenomena etniciteta i rasizma s nacijom, državom, spolom, klasom, i politikom neke zajednice.²⁵⁴ Treći pak, kao što je Homi K. Bhabha, smatraju da nacija “živi” kao kulturalni sistem označivanja društvenog života, a ne unutar politike ili disciplina znanstvene prakse, te želi istražiti nestabilnost sustava znanja koji je temelj infrastrukture tog sistema označivanja.²⁵⁵

Slijedom toga, autore koji promoviraju nove pristupe istraživački motiviraju pitanja konstruktivnosti diskursa nacionalizma, višeslojnosti njegova sadržaja i prožimanja s diskursima roda, klase i rase. Očito je da je problem reprezentacije nacionalnih sadržaja ne samo u javno-političkom kontekstu, nego i u okvirima društvene znanosti konačno prepoznat kao legitimno znanstveno pitanje. Dio zasluga ipak ide ranijim autorima, jer su oni svojim doprinosima akademskoj debati o nacionalizmu svakako pomogli da se to pitanje uopće može postaviti na taj način. Ipak, radi se tek o posljedici jedne od najvažnijih promjena koje nova generacija donosi u istraživanje problematike nacionalizma, a tiče se epistemoloških temelja na kojima zasnivaju svoje radove. S obzirom na gotovo revolucionaran karakter te promjene te dalekosežnost i važnost njihovih implikacija može se govoriti o kopernikanskom obratu jer je karakter društvenih znanosti u samoj srži trajno, iako još ne u potpunosti, promijenjen. Naime, svi radovi nastali u okviru novih pristupa se epistemološki temelje na postmodernističkoj tezi kako je prošla zbilja u osnovi nepoznatljiva, ali da to ne znači kako ona ni na koji način ne postoji.²⁵⁶ Međutim, problematiziranjem reprezentacije realnosti studije nastale u okviru novih pristupa čine znatno više od analiziranja povijesne fikcije nastale u režiji diskursa nacionalizma.²⁵⁷

U stilu je tradicionalne pozitivističke (historijske) znanosti tragati za činjenicama i opipljivim izvjesnostima, kao i učitavati ih tamo gdje prethodno ne postoje. Znanstvenici inspirirani postmodernizmom to ne čine, zbog čega bi se njihov pristup s epistemoloških i teorijskih pozicija mogao nazvati agnostičkim. Time izbjegavaju problem ideologizacije koji proističe iz sveprisutne sklonosti klasične pozitivističke znanosti da u najboljoj maniri prosvjetiteljsko-racionalističke misli iznosi moralizirajuće stavove integrirane duboko u srž

²⁵² Katunarić, 2003., 192-193.; Anthias; Yuval-Davis, 1993., 6.

²⁵³ Yuval-Davis, 2004., 15.

²⁵⁴ Anthias; Yuval-Davis, 1993., 3.

²⁵⁵ Bhabha, 1990., 2-3.

²⁵⁶ Brown, 2005., 162.

²⁵⁷ Ibid., 169-171.

znanstvenih tekstova koje proizvodi.²⁵⁸ No, je li sumnja, to izvorište postmodernističke misli, superiornija od čvrste datosti, odnosno činjenice samo zato što ne učitava moralnost i sigurnost?²⁵⁹ Ne želim ovdje ulaziti u dubinu istančanih razmatranja kojima se ove stavove argumentira i to unutar nečega što je primarno filozofska debata. Najvažnija implikacija te teze za ovaj rad jest činjenica da oni koji potragu za odgovorima temelje na sumnji, a ne čvrstim činjeničnim temeljima, u inherentnoj nesigurnosti takvog poduhvata istražuju u više novih smjerova, te su znatno otvoreniji za aproprijacije iz domena drugih disciplina društvene znanosti. Da sumiram, novi pristupi su “novi” jer zahvaljujući svojim postmodernističkim temeljima, nacionalizam koji je u svojoj srži interdisciplinarni fenomen,²⁶⁰ konačno nastoje zahvatiti istraživanjima koja karakterizira multiperspektivna i multifaktorijalna narav.²⁶¹

Dakako, “novi” pristupi se nisu preko noći etablirali u akademskim izučavanjima nacionalizma. Isto tako, razmotreni teorijski i epistemološki temelji na kojima se zasnivaju nisu bili otpočetak dovoljno detaljno razrađeni, inače bi bez obzira na žestoke kritike kojima su bili podvrgnuti odmah bilo moguće razaznati bogatstvo inherentnog sirovog potencijala koji se svejedno krio u njima. S obzirom da im je afirmacija vezana uz organske promjene unutar same moderne društvene znanosti koje naviješta postmodernizam, a ne samo promjenu teorijskih i epistemoloških premisa ili pak smjenu generacija, ne iznenađuje dug proces sazrijevanja ove nove paradigme u istraživanju nacionalizma. Ipak, bez obzira na to, najraniji radovi nastali unutar te paradigme su brzo prepoznati kao inovativni i intelektualno stimulativni. U tom smislu je već spominjana zbirka eseja *Nation and Narration*, koja se pojavila 1990. godine postavila prvi presedan. Nastala je pod uredničkim vodstvom Homija K. Bhabhe, Amerikanca indijskog podrijetla i kritičkog teoretičara koji se epistemološki poziva na postkolonijalizam i postmodernizam. Odabrani eseji se usredotočuju na, kako je rečeno, problem kulturalne reprezentacije nacionalnih sadržaja.²⁶² Drugim riječima, cilj im je odgovoriti na pitanje kakve je prirode kulturni prostor koji je zacrtala nacija sa svojim poroznim granicama i unutrašnjim prekidima,²⁶³ odnosno, istražiti oblike nadmetanja koji obilježavaju unutrašnjost dominantnog javno-političkog okvira nacionalizma.²⁶⁴ Novitet koji Bhabha unosi u istraživanja nacionalizma sadržan je u tome da se ulogu kulture u kontekstu nacionalizma razmatra kao dvoznačan čimbenik. Naime, metafora “nacija kao naracija”

²⁵⁸ Brown, 2005., 174-176.

²⁵⁹ Ibid., 31.

²⁶⁰ Özkirimli, 2000., 192-193.

²⁶¹ Brown, 2005., 159.

²⁶² Özkirimli, 2000., 197.

²⁶³ Bhabha, 1990., 5.

²⁶⁴ Özkirimli, 2000., 197.

poima kulturu u njezinom najproduktivnijem obliku kao silu koja podređuje, razdjeljuje, raspršuje, reproducira, podjednako kao i što, tradicionalno, producira, kreira, sili i vodi.²⁶⁵ Kulturni “prostor nacije” se tako želi revalorizirati na nov način, odnosno nastoje se ispitati mehanizmi uključivanja ili isključivanja njezinih pripadnika²⁶⁶ kao što su australski domoroci, crni Južnoafrikanci, Afroamerikanci, ili imigranti iz bivših azijskih kolonija u Velikoj Britaniji. Upravo taj problem tematiziraju brojni članci raznih društvenih znanstvenika, od povjesničara, filozofa pa do literarnih kritičara sadržani u zborniku *Nation and Narration*. Zahvaljujući tome, mnogi specifični oblici manifestiranja fenomena nacionalizma su razmotreni na mnogo kvalitativno novih načina, i to na znatno suptilnijoj, gotovo subtekstualnoj razini. Zaista, u usporedbi sa znanstveno mnogo asertivnijim i općenitijim teorijskim modelima koje nude modernisti, ovaj zbornik prezentira znatno nijansiranije odgovore, iako se nerijetko služi vrlo ezoteričnim jezikom. Ipak, Bhabha se odmah odriče ambicija za razradom općenitog objasnidbenog modela tako da se nepostojanje koherentnijeg teorijskog okvira ne mora nužno smatrati ozbiljnim nedostatkom ove inače kvalitetne studije.

Očito je ovakav decentriran, raslojen i dezintegriran pristup ipak ubrzo stekao mnoštvo zagovornika, inače ne bi uslijedile razne druge studije o nacionalizmu temeljene na novim pristupima. Djelo nastalo pod Bhabhinim uredništvom se, uvjetno rečeno, možda čini arhetipskim primjerom načina na koji se nova generacija istraživača i istraživačica suočava s problematikom nacionalizma. Naime, kako je rečeno, sve njihove interpretacije imaju vrlo različita polazišta i nude vrlo različite odgovore. U tom smislu je ilustrativan primjer teza koje su razradili francuski marksistički filozof Étienne Balibar i britanski socijalni psiholog Michael Billig. Balibar je svoje teze objelodanio 1990. godine. Prema njegovu mišljenju, glavni problem društvenih formacija poput nacije nije u njihovim izvorištima ili završecima, nego u načinu reprodukcije, odnosno, “uvjetima pod kojim se održava konfliktno jedinstvo koje je odgovorno za njihovu autonomiju tokom dugih povijesnih perioda.”²⁶⁷ Billig je njegove teze iskoristio kao epistemološki i teorijski temelj za svoju vlastitu interpretaciju. Njegova studija, objavljena pod naslovom *Banal Nationalism*, pojavila se 1995. godine, te je postala vrlo utjecajna upravo stoga što predstavlja prvi rad koji sistematski analizira načine reprodukcije nacionalizma, kao i njihov sadržaj.²⁶⁸ Billig ističe da je reprodukcija nacionalnog svakodnevna i nesvjesna pojava koja se odigrava preko zastava i simbola na javnim zgradama

²⁶⁵ Bhabha, 1990., 3.

²⁶⁶ Ibid., 7.

²⁶⁷ Özkirimli, 2000., 199.

²⁶⁸ Ibid., 199.

ili u medijima. Prema njegovu mišljenju, nacionalna svijest je “psihološka oprema” koju svi imamo, iako je latentne naravi, osim u trenucima krize. Međutim, da bi ona djelovala, svatko mora imati neku predodžbu o tome što je nacija ili nacionalni identitet. Tome očito služe idealizirajuće i stereotipizirane slike nacije koje sponzoriraju i šire političke elite.²⁶⁹ To implicitno znači da što je određena država moćnija, to je njen nacionalizam banalniji, odnosno prirodniji u očima pripadnika nacije jer ga je država sposobnija neprimjetnije nametnuti.²⁷⁰ Ovom tezom Billig zapravo izmiče tlo pod nogama mnogim ranijim interpretacijama nacionalizma, demonstrirajući još jednom originalnost “novih” pristupa. Naime, tradicionalan stav moderne društvene znanosti je da u razvijenim industrijskim državama zapada više nema nacionalizma ili da je barem benigne naravi, naspram opasnog, agresivnog nacionalizma koji se javlja, primjerice, u istočnoj Europi. Za Billiga pak nema razlike osim one da na zapadu moć i stabilnost države omogućavaju banaliziranje nacionalizma do te mjere da je jedva primjetan iza krinke službenog antinacionalizma. Billig, osim toga, kritizira odnose s novouspostavljenim državama, koje se obično percipira kao “druge” i periferne, a obilježava kao agresivno nacionalističke.²⁷¹

Očigledno, rane studije nastale na premisama novih pristupa nisu mogle odmah dovesti u pitanje akademski etablirane modernističke objasnidbene modele. Međutim, unutar okvira debate o nacionalizmu im to nije niti bio cilj. Ipak, iznoseći svoja originalna razmatranja autori poput Balibara, Billiga i Bhabhe su, nenamjerno ili ne, prokazali jedan od najvećih nedostataka ranijih paradigmi – da svaka teorija nacionalizma brzo gubi na valjanosti kad se njena objašnjenja počinju koristiti na širem uzorku slučajeva od onog početnog, korištenog za argumentaciju.²⁷² To je najozbiljnija primjedba koju su nove interpretacije postavile glede forme i sadržaja “klasične” debate. U tom smislu su studije nastale na temelju premisa novih pristupa nakon 2000.g. znatno osvještene o implikacijama problema semantičke nestabilnosti jezika vezanog uz fenomen nacionalizma i, općenito, nacionalnog u svim njegovim pojavnostima. Međutim, one to čine na kvalitativno nov način. Naime dok su ranije interpretacije, pa i neke modernističke poput one B. Andersona ili E. Hobsbawma, pokazivale više ili manje razvijenu svijest o problemu semantičke nestabilnosti jezika, analiza njegovih implikacija je bila usmjerena na njihova očitovanja u javnoj i političkoj sferi. Međutim, najrecentnije studije svoje analize usmjeravaju i prema drugom, do sada uglavnom

²⁶⁹ Katunarić, 2003., 189-190.; Özkirimli, 2000., 200-201.

²⁷⁰ Katunarić, 2003., 266.

²⁷¹ Katunarić, 2003., 270.; Özkirimli, 2000., 199.

²⁷² Katunarić, 2003., 279.

previđanom polju manifestiranja tog problema; kako on utječe na znanstvena istraživanja fenomena nacionalizma, nominalno nepristrana i imuna na pritiske ideologije. Drugim riječima, utjecaj diskursa nacionalizma, odnosno načina na koji on “postvaruje” nacije,²⁷³ ne analizira se samo na području gdje se to najjasnije očituje, na teritoriju (povijesti) društva i politike što tradicionalno izučava akademska historijska znanost i društvene znanosti općenito, nego i na području upravo samih tih akademskih znanosti.

Međutim, najrecentnije studije znanstvenika poput Rogersa Brubakera i Nire-Yuval Davis čine više od toga. Naime, u njihovim se djelima analitičke kategorije primjenjuju na oba spomenuta područja, te ih se nastoji što pažljivije iznijansirati i vezati uz specifične slučajeve. Time se želi izbjeći utemeljivanje objašnjenja na problematičnim poopćavanjima, što je sasvim autentičan potez kojim nastoje nadići ograničenja “klasične” debate. U suštini, na spomenutim znanstvenim principima počiva rad američkog sociologa Rogersa Brubakera. S jedne strane, sasvim na tragu radova E. Balibara i M. Billiga, njegova istraživanja smjeraju tome da, kako je ranije spomenuto, razmotre načine na koje su nacionalizam i princip nacionalnosti sveobuhvatno institucionalizirani u praksi država i funkcioniranju državnog sistema.²⁷⁴ S druge pak strane, proces “postvarenja” nacija, odnosno javni, društveni i politički determinizam na temelju kojeg operira nacionalizam²⁷⁵ Brubaker ne želi reproducirati u svom radu, nego raslojiti, raščiniti i analizirati. To je, uostalom, i cilj njegove najopširnije i najpoznatije studije, *Ethnicity without Groups*, gdje je sakupio i uokvirio svoja razmatranja. Brubaker želi kritički analizirati karakter i osobine dihotomije sadržane u ključnim terminima korištenima u historiji i ostalim društvenim znanostima, poput rase, nacije, etniciteta, klase i zajednice, koji su istodobno kategorije društvene i političke prakse, ali i kategorije znanstvene analize.²⁷⁶

Iako Brubaker svoju analizu epistemološki temelji na modernizmu,²⁷⁷ cilj mu je nadmašiti ga analitičkom originalnošću i inovativnošću. Jasan dokaz stupnja zrelosti do kojeg su došle interpretacije temeljene na novim pristupima jest činjenica da Brubakeru to uspijeva, i to na više načina. S jedne strane, klasičnim ontološkim dvojbama prethodi li naciji nacionalizam ili obrnuto, koje su ranije poticale nastanak tolikog niza suštinski različitih objašnjenja tih fenomena, Brubaker izmiče definiranjem nacije tek kao labilne kategorije

²⁷³ *Contention* Vol.4 No.1 (1994): 5.

²⁷⁴ *Ibid.*, 110-111.; 114.

²⁷⁵ **Todorova**, 2010., 42-43.

²⁷⁶ **Brubaker**, 2004., 31.

²⁷⁷ *Ibid.*, 3.

prakse.²⁷⁸ Drugim riječima, ako se naciju općenito definira korištenjem esencijalističkih i postvarujućih objašnjenja, to ne bi smjelo implicirati da ih se treba primijeniti kao analitičke kategorije, i time učiniti okosnicama teorije nacionalizma.²⁷⁹ To znači da su službene kategorizacije, koje su toliko korištene u ranijim analizama fenomena nacionalizma inherentno ideologizirane. Ako ih se izbjegne, a istraživanje temelji na znanstvenom analizom formiranim kategorijama,²⁸⁰ problem ideologizacije konačno može biti eliminiran.

Međutim, takvo decentriranje analitičke perspektive ima velik značaj i za metodologiju historijske znanosti. Jedan od najklasičnijih problema tipičnih za diskurs tradicionalne akademske historijske znanosti je da konvencionalan empirijski pristup određuje kako se nešto istražuje, ali i anticipira što će se istraživati.²⁸¹ Imajući to sve na umu, moguće je u cjelini sagledati važnost Brubakerovih postignuća za daljnji razvoj debate. Također, sve to vrlo ilustrativno ocrta mogućnosti koje se otvaraju zahvaljujući novim pristupima. Brubaker je tako precizno identificirao izvorište vrlo kompliciranog i pervazivnog problema ideologizacije oko kojega se unutar akademske debate o nacionalizmu, pa i šire društvene znanosti, još i danas lome mnoga koplja. Zahvaljujući tome, uspio je razviti epistemološku i metodološku perspektivu koja reflektira o vlastitim ideološkim postavkama,²⁸² što i ja namjeravam postići u ovom radu. Uzevši sve rečeno u obzir, ne iznenađuje da su teorijska rješenja koja Brubaker razrađuje u trenutku kad su se pojavila smatrana radikalnima.²⁸³ Prema njegovu mišljenju, građanski koncept nacije koji prevladava na zapadu je inkluzivan, ali i, što je nova i smiona tvrdnja, ekskluzivan, iako na drukčiji način od etničkog principa nacije koji prevladava na istoku.²⁸⁴ Tako i Brubaker, na tragu M. Billiga, pobija konvencionalnu normativnu dihotomiju “dobrog” građanskog nacionalizma koji je suprotstavljen “lošem” etničkom,²⁸⁵ karakterizirajući instituciju državljanstva kao praktičan izričaj nacionalizma, odnosno instrument alociranja osoba državi i ograničavanja pristupa vitalnim resursima koje ona osigurava.²⁸⁶ Kao što se vidi, njegova objašnjenja pružaju vrlo lijep primjer kako jedna studija temeljena na premisama novih pristupa prilazi problematici nacionalizma. No, svakako je najvažniji Brubakerov doprinos dezideologiziranje i demokratizacija analitičkih kategorija na liniji metodološkog individualizma i sociološkog nominalizma, čime ih udaljava

²⁷⁸ **Katunarić**, 2003., 285.; **Brubaker**, 2004., 11.

²⁷⁹ **Brubaker**, 2004., 32.

²⁸⁰ **Katunarić**, 2003., 285-286.

²⁸¹ **Brown**, 2005., 22.

²⁸² **Jenkins**, 2008., 12.

²⁸³ **Katunarić**, 2003., 280.

²⁸⁴ **Brubaker**, 2004., 142.

²⁸⁵ *Ibid.*, 140.

²⁸⁶ **Katunarić**, 2003., 281-282.

od problematične prakse nacionalističkog kolektivizma i determinizma.²⁸⁷ Kako izgledaju rezultati takvog pristupa jasno se može vidjeti na primjeru Brubakerove teze da je pri istraživanju korisno “razmišljati o nacionalizmu bez nacija”.²⁸⁸ Time lijepo sumira bit načina kojime sam uspješno nadilazi postignuća klasične debate. Vječan problem semantičke nestabilnosti te ideologiziranosti jezika u istraživanjima problematike nacionalizma je ispravno kontekstualizirao što je samo po sebi impozantno postignuće, te je, pretvorivši ga u analitičku kategoriju, postavio temelj njegova decentriranja.

U smjeru decentriranja, dezideologizacije i demokratizacije kreće i Nira Yuval-Davis, britanska sociologinja izraelskog podrijetla, najpoznatija po dugotrajnom bavljenju teorijskim i empiričkim aspektima presijecanja fenomena nacionalizma, rasizma, etničkih te rodnih odnosno spolnih odnosa, ponajprije u Velikoj Britaniji, ali i određenim drugim multikulturalnim sredinama.²⁸⁹ Međutim, dok se Brubaker očito usmjerava na dekonstruiranje problematičnih teorijskih i epistemoloških temelja znanstvenog diskursa istraživanja nacionalizma nastojeći ih rekonstruirati na novim osnovama i time konstruktivno utjecati na buduća istraživanja, glavni teorijski i analitički impuls u radovima N. Yuval-Davis dolazi s područja feminizma i postmodernizma. Naime, Yuval-Davis smatra da se pitanje različitih načina sudjelovanja muškaraca i žena u nacionalističkim projektima potpuno previdalo u dosadašnjim analizama problematike nacionalizma.²⁹⁰ Potencijalne mogućnosti takvog fokusa istraživanja su dvojake naravi: s jedne strane oslanjanje na premise feminizma pruža sasvim novu, decentriranu analitičku perspektivu, dok je s druge moguće kritički problematizirati osnovne postavke teorijskih modela nastalih unutar hegemonijskog znanstvenog diskursa istraživanja nacionalizma kao inherentno muškog polja proizvodnje znanja.

Bjelodano je da ovakav pristup, za razliku od tradicionalne historijske znanosti, u metodološkom pogledu interdiscipliniran, aproprirajući raznovrsne poticaje od društvenih znanosti gdje god je to praktično i korisno. No, Yuval-Davis je s jednom drugom britanskom sociologinjom, Floyom Anthias, još ranije postavila temelje tom pristupu, tako da njezina knjiga *Rod i Nacija (Gender and Nation)* po svojem karakterističnom izbjegavanju teorijske i metodološke uskogrudnosti nije originalna studija, iako je svakako inovativna. Njihovi raniji

²⁸⁷ Katunarić, 2003., 288.

²⁸⁸ *Contention* Vol.4 No.1 (1994): 9.

²⁸⁹ Özkirimli, 2000., 204.

²⁹⁰ Ibid.

radovi,²⁹¹ osobito *Racialized boundaries*, polažu prave osnove u smislu impostiranja novih pristupa u interpretaciji nacionalizma, oslanjajući se na teorijski i epistemološki impuls feminističke teorije i postmodernizma, ali ne fokusirajući se primarno na presijecanja fenomena nacionalizma i roda. Umjesto toga, njihove analize imaju u fokusu pažnju na znatno širi kompleks problematičnih veza između fenomena klase, etniciteta, rase i spola, prvenstveno unutar institucionalnog i društvenog okvira države, gdje su instrumentalizirani kao mehanizmi podjele odnosno subjektivacije individua datoj naciji.²⁹²

No, mene primarno zanimaju pitanje presijecanja roda i rodnih podjela s fenomenima nacionalizma i nacije, te njihova objašnjenja u radu Nire Yuval-Davis. Upravo na tom području autorica razrađuje nekolicinu originalnih, i unutar akademske debate o nacionalizmu vrlo prihvaćenih teza koje nastoje odrediti ulogu žena u procesima biološke, kulturne i simboličke reprodukcije nacija.²⁹³

Sasvim u duhu paradigme temeljene na novim pristupima, Yuval-Davis od samog početka izbjegava problematična poopćavanja, ističući da je nemoguće bez teškoća razmatrati žene kao jedinstvenu kategoriju, odnosno integralnu sastavnicu nacionalističkih i etničkih projekata, s obzirom da postoji niz varijacija nacionalističkih strategija usmjerenih na različite grupe žena u društvu.²⁹⁴ N. Yuval-Davis svoju analizu temelji na smjernicama koje je postavila u ranije spomenutom radu. Naime, njezina analiza najprije propituje analitičke kategorije i terminologiju odnosno načine na koje se obično koristi u javno-političkoj i znanstvenoj sferi, da bi se potom pozabavila problemom presijecanja diskursa roda s diskursom nacionalizma, nacije i države.²⁹⁵ Međutim, umjesto da dodatno razradi ove zanimljive refleksije, veći naglasak u njezinoj analizi je stavljen na razmatranje složenosti i višedimenzionalnosti spomenutih fenomena. Jasno, to je bilo neophodno, s obzirom na glavni cilj njena izlaganja.

Naime, budući da je nacija, prema mišljenju Yuval-Davis, odjelit fenomen od države,²⁹⁶ ideologiju nacionalizma kojom se obje koriste na razne načine i u razne svrhe nastoji se raslojiti, te ispravno kontekstualizirati njezine razne djelatne komponente, osobito u

²⁹¹ Najpoznatiji među njima su zbornik radova koji su zajednički uredile, *Woman-Nation-State* (1989.), te opsežna studija *Racialized boundaries; race, nation, gender, colour and class and the anti-racist struggle* (1992.), koja je i korištena u ovom radu

²⁹² Anthias; Yuval-Davis, 1993., 13-14., 20-21.

²⁹³ Yuval-Davis, 2004., 12.

²⁹⁴ Özkirimli, 2000., 205.

²⁹⁵ Yuval-Davis, 2004., 20-24.

²⁹⁶ Ibid., 28.

odnosu prema ženama. No, prije nego se autorici pripišu zasluge za postizanje teorijske i epistemološke jasnoće zahvaljujući tako formuliranom analitičkom fokusu, treba imati na umu da je ostvaren nivo teorijske refleksije zapravo posljedica, a ne cilj njenih razmatranja. Naime, Yuval-Davis problematiku nacionalizma raščlanjuje na taj način prvenstveno stoga što njegov javno-politički diskurs na razne načine, aktivno ili pasivno, subjektivira žene. To što takav postupak njenu studiju u cjelini čini jasnijom i svrsishodnijim je tek korisna, iako vjerojatno ne slučajna nuspojava. Istina, s obzirom na narav problematike nacionalizma i specifičnosti feminističke paradigme naoko nema smisla jedno razdvajati od drugog, niti inzistirati da je u osnovi riječ o nedostatku. Naime, takav pristup razmatranju problemskih pitanja će zbog svoje specifične analitičke usmjerenosti uvijek implicitno poticati teorijsku jasnoću kao nužan preduvjet svoga uspjeha. Odnosno, svakako treba imati na umu da N. Yuval-Davis i F. Anthias pišu svoje najvažnije studije koje se bave presijecanjima fenomena nacionalizma i roda s margina zapadne akademske društvene znanosti. Feminizam na koji se pozivaju u teorijskom i epistemološkom smislu predstavlja relativno novu i ne sasvim etabliranu znanstvenu perspektivu u kontekstu kasnih 1980-ih i ranih 1990-ih godina. Drugim riječima, N. Yuval-Davis i F. Anthias su nužno morale relativizirati teorijske osnove svojih radova, ali ne radi njihove jasnoće ili kvalitete samog izlaganja, nego da naprosto znanstveno legitimiraju svoj inovativan pristup.

Očito, radi se o nezaobilaznoj dilemi svih autora i autorica koji su se pozivali ili se pozivaju na temeljne premise novih pristupa u svojim analizama. Međutim, dok se za, primjerice, Brubakera, Bhabhu ili Billiga može ustvrditi da u osnovi analiziraju prije prepoznate probleme vezane uz nacionalizam iako na sasvim nove načine i u novim smjerovima, s radovima N. Yuval-Davis i F. Anthias je situacija drukčija. Tako spomenuti autori legitimiraju svoje pristupe ili pozivanjem na ili kritiziranjem određenih specifičnih elemenata ranijih paradigmi,²⁹⁷ ali u svakom slučaju gradeći na njihovim temeljima. Nira Yuval-Davis i F. Anthias se suočavaju s problemom sasvim drukčije naravi, budući da su žene kao društvena skupina tek nedavno ušle u okvire analitičkog diskursa vezanog uz nacije i nacionalizam.²⁹⁸ Posvemašnja šutnja u modernoj zapadnoj društvenoj znanosti o ovim pitanjima vjerojatno proizlazi iz njene tradicionalne sklonosti da rodne podjele u društvu vezuje uz tobožnju “prirodnost” spolnih, kulturalnih i fiziognomijskih razlika između

²⁹⁷ Özkirimli, 2000., 199.; Brubaker, 2004., 3.

²⁹⁸ Yuval-Davis, 2004., 14.; Özkirimli, 2000., 203-204.

muškaraca i žena raznih rasa, klasa, etniciteta i nacionalnosti. Zbog toga se rodne podjele u društvenim znanostima obično smatralo gotovim datostima.²⁹⁹

Kako postmodernizam u osnovi smjera odvajanju znanstvenog narativa od raznih ekskluzivističkih i ideologiziranih komponenti, bilo religijskih, bilo nacionalističkih, seksističkih, rasističkih i drugih,³⁰⁰ ne iznenađuje kako su N. Yuval-Davis i F. Anthias krenule upravo tim putem da bi pokušale razriješiti opisanu dilemu. U tom smislu se svakako radi o danas najadekvatnijem sredstvu. Naime, u samoj srži znanstvenog diskursa postmodernizma je utkana svijest o “zaboravljenim povijestima” marginalnih društvenih grupa koje je tradicionalna historijska znanost ignorirala kao ahistorijske,³⁰¹ među kojima se ponajviše ističu žene. Odgovor koji su ponudile feminističke autorice na temu legitimiranja znanstvene relevantnosti svojih radova tako predstavlja jedno od najvažnijih postignuća koje su ostvarile. Ponuđena interpretacija fenomena nacionalizma možda je teorijski uskog fokusa i podosta specifične naravi, ali je svakako velik pomak u smjeru decentriranja, dezideologizacije i demokratizacije znanstvenog diskursa izučavanja nacionalizma. Osnove ponuđenih interpretacija su postavljene na kvalitativno nove temelje, a prezentirana objašnjenja problematike nacionalizma rasvjetljavaju njene dosad previđane i ignorirane aspekte. Stoga se s pravom može ustvrditi da su postignuća klasične debate vrlo uvjerljivo nadiđena.

Međutim, kako je to slučaj s gotovo svim radovima nastalim na temelju premisa novih pristupa, njihova su objašnjenja toliko uvjerljiva prvenstveno zbog uskoga fokusa na specifične aspekte odabrane problematike, a ne zbog poopćenih objasnidbenih modela cjelovitog obuhvata. Ovdje se radi o izvjesnom paradoksu – naime, dok primjerice modernisti žele obuhvatiti cjelinu problematike vezane uz fenomen nacionalizma poopćenim objašnjenjima širokog obuhvata u prostoru i vremenu, postmodernisti, nazovimo ih tako, dovode u pitanje temelje tradicionalnog shvaćanja nacionalizma kao cjelovitog fenomena, čije je djelovanje suštinski univerzalne naravi i obuhvata, ali u nacionalnim okvirima. Tako su njihove analize izuzetno raslojene i istančane, te se u usporedbi s modernističkima račvaju u naoko bezbroj smjerova. Što će reći da teorijsku jasnoću i sveobuhvatna objašnjenja nastala u okviru modernističke paradigme, usmjerena na cjelinu fenomena nacionalizma sad

²⁹⁹ Anthias; Yuval-Davis, 1993., 13.

³⁰⁰ Brown, 2005., 153.

³⁰¹ Ibid., 154-155.

zamjenjuju vrlo diverzificirana i raslojena objašnjenja postmodernista, fokusirana na specifične heterogene mehanizme, procese i sadržaje koji sačinjavaju dijelove te cjeline.³⁰²

Taj paradoksalan navodni gubitak istraživačkog i analitičkog fokusa koji obilježava najrecentnije studije se zaista može činiti ozbiljnim nedostatkom. Dobar primjer kojim bi se moglo potkrijepiti ove tvrdnje su upravo neke od teza koje je razradila N. Yuval-Davis, te, u manjoj mjeri, F. Anthias. Primjerice, temelj njihovih analiza je napuštanje konvencionalne i nedorečene binarne opreke gdje se javnu sferu suprotstavlja privatnoj, što je tako karakteristično za tradicionalne društvene znanosti. Umjesto toga, analize društvenih fenomena Yuval-Davis temelji na razlikovanju tri zasebne sfere modernog društva; države, građanskog društva i obitelji,³⁰³ od kojih svaka proizvodi vlastite ideološke sadržaje, ovisno o pristupu koji one imaju ekonomskim i političkim resursima. Zahvaljujući tome, ideologija se ne može potpuno instituirati ni u jednom od tih područja. Isto tako, ta zasebna područja modernog društva su vrlo heterogena sama po sebi, zbog čega ideologija nacionalizma nikako ne može biti homogena u svojoj srži,³⁰⁴ a osobito u svom odnosu prema ženama. U skladu s time, Yuval-Davis i Anthias razmatraju nekoliko specifičnih načina³⁰⁵ na koje je javno-politički diskurs nacionalizma tijekom moderne povijesti uključivao žene u svoje okvire.

Ponajprije, žene su unutar tog diskursa svakako najvažnije zbog reprodukcije članova etničkih i nacionalnih kolektiviteta.³⁰⁶ Pri tome N. Yuval-Davis identificira različite načine pritiska države na žene formirane u okviru aktualne reproduktivne politike koja je u skladu s “nacionalnim interesima”, a ta politika može biti pronatalitetna, antinatalitetna ili pak eugenička.³⁰⁷ Drugo, žene su važne u društvenoj reprodukciji etničkih i nacionalnih kolektiviteta kao simbolički čuvari njihovih granica.³⁰⁸ Vrijedi spomenuti da se zapravo radi o adaptaciji teze koju je prethodno razradio J. Armstrong, a N. Yuval-Davis ju doraduje u kontekstu dimenzije rodnih odnosa i njihove važnosti. Naime žene, koje se u režiji javno-političkog diskursa nacionalizma obično percipira kao utjelovljenje određenog etničkog ili nacionalnog kolektiviteta, ključan su faktor u procesu njegove kulturne i ideološke reprodukcije zahvaljujući rodnoj ulozi majke koju im taj diskurs nerijetko programatski

³⁰² Brubaker, 2004., 115.

³⁰³ Yuval-Davis, 2004., 106.

³⁰⁴ Ibid., 27.

³⁰⁵ Özkirimli, 2000., 205.

³⁰⁶ Yuval-Davis, 2004., 36.; Özkirimli, 2000., 205-207.

³⁰⁷ Yuval-Davis, 2004., 36-37.

³⁰⁸ Anthias; Yuval-Davis, 1993., 23.; Yuval-Davis, 2004., 37.

učitava.³⁰⁹ Isto tako, taj diskurs ih prikazuje kao nacionalne simbole koji utjelovljuju kulturne i društvene vrijednosti određenog kolektiviteta, no samo ako se ponašaju sukladno pravilima koja te vrijednosti propisuju. Jednom interiorizirana, tako konstruirana simbolika jasno operira kao mehanizam razgraničenja među etničkim odnosno nacionalnim grupama. One žene (i muškarci, u manjoj mjeri) koje se ne ponašaju prema tim pravilima, odnosno ne interioriziraju tu simboliku uspješno, bivaju izopćeni iz članstva u kolektivitetu.³¹⁰ I naposljetku, žene su u okvirima suvremenih demokratskih država svejedno različito tretirane jer niz posebnih zakona i pravila koji se odnose isključivo na njih jasno konstituira element razlike sadržan u njihovome građanskom statusu,³¹¹ koji bi ih, nominalno, u kontekstu rodniha odnosa trebao izjednačiti s muškarcima. Iz toga proističu i zaključci kako su sve žene uključene u borbe između različitih etničkih odnosno nacionalnih kolektiviteta. Dok su im sve do druge polovice 20. stoljeća elementi razlike sadržani u njihovu građanskom statusu onemogućavali da sudjeluju u vojnoj službi, razvoj suvremene vojne tehnologije i profesionalizacije vojske, te brisanje klasične granice između “fronte” i “pozadine”³¹² doveli su do fundamentalnih promjena na tom području.

Kao što se vidi, riječ je o nizu objašnjenja koja obuhvaćaju vrlo specifične aspekte problematike fenomena nacionalizma, i to u kontekstu njegova presijecanja s pitanjima rodniha odnosa i konstrukcije društvene uloge žena. Primjeri koje nude N. Yuval-Davis i F. Anthias su po svojoj formi zapravo paradigmatiski. I drugi autori i autorice koji se pozivaju na premise novih pristupa idu tim smjerom, raslojavajući svoja objašnjenja, ali ih uvijek pažljivo kontekstualizirajući. Od epistemološke specifičnosti do multiperspektivnih objašnjenja. Po mome mišljenju to je najadekvatniji način na koji istraživač danas može pristupiti problematici fenomena nacionalizma. Naime, ako je višedesetljetna akademska debata o nacionalizmu išta jasno utvrdila, onda je to da se prema tom fenomenu treba odnositi kao prema multidimenzionalnom, heterogenom i višeslojnom objektu analize, a ne unificiranoj kategoriji. Ne radi se samo o tome da su novi pristupi uspjeli znanstveno afirmirati svoja tumačenja problematike zato jer su inovativni ili relevantni, nego treba imati na umu i činjenicu da je od zadnje četvrtine 20. stoljeća društvena znanost u stanju previranja.

³⁰⁹ Yuval-Davis, 2004., 37.; Özkirimli, 2000., 207-208.

³¹⁰ Özkirimli, 2000., 208-209.

³¹¹ Yuval-Davis, 2004., 38.

³¹² Yuval-Davis, 2004., 125-128.; Özkirimli, 2000., 209-210.

Moglo bi se raspravljati i o utjecaju prodora postmodernizma u akademsku društvenu znanost, te otpora koji mu se pruža.³¹³ No, kad je riječ o debati u vezi nacionalizma, interpretativne paradigme poput primordijalizma ili modernizma su ili *passé* ili su pod sve jačim udarom kritika naprosto stoga što su temelji sistema znanja na kojem počivaju dovedeni u pitanje.³¹⁴ Ovdje ne želim dalje razrađivati tu tezu ispitujući da li se upravo odigrava smjena epistema u foucaultovom smislu riječi. U duhu ovog rada je daleko adekvatnije istaknuti dvije u ovom kontekstu sasvim relevantne i indikativne opservacije. Naime, suvremena historijska i društvena znanost općeprihvaćenim aksiomom drže tezu da se nacionalizam ne može cjelovito objasniti pomoću izvjesne “glavne varijable” u gellnerovskom stilu ili “velike pripovijesti” u andersonovskom stilu. To znači da je prije afirmacije takvog stava očito moralo doći do obrata koji je doveo do toga da su se takve interpretacije prestale prihvaćati kao najrelevantnije. Jasan dokaz leži u tome kako su gotovo sve modernističke studije najviše kritika redovito pobirale zbog prevelikog oslanjanja na redukcionistička objašnjenja. S druge strane, pokušaji kompenzacije tog nedostatka uključivanjem previše specifičnih primjera u objašnjenja doveli su do toga da su teorijski modeli na kojima počivaju postali preopćeniti, a da bi bili korisni, od čega pate etnosimbolističke interpretacije, primjerice.³¹⁵

Novi pristupi su u raslojenosti i demokratiziranosti svojih objašnjenja po svojoj naravi gotovo ahistorijski. Simptomatično je da je u području istraživanja problematike nacionalizma razdoblje dominacije povjesničara završeno, dok niz poddisciplina društvenih znanosti, od sociologije i politologije do antropologije, nastoji afirmirati niz različitih i potpuno novih istraživačkih perspektiva ispitivanja donedavno previđanih aspekata problematike nacionalizma. I kao što se pod egidom novih pristupa u studije o nacionalizmu uključuje prethodno ignorirane probleme, odnosno grupe “čiji su glasovi bili prigušeni”,³¹⁶ tako se propagira i korištenje jezika i terminologije koji nisu “taoci” javno-političkog diskursa nacionalizma i sukoba koje on podgrijava³¹⁷.

4. Zaključna razmatranja

Jedan kolega me je svojevremeno provokativno upitao da li imam namjeru razraditi svoju teoriju nacionalizma, nakon što smo se nadugačko i naširoko zapričali o fenomenu nacionalizma općenito, te se time dotakli teme moga rada. Istina, ta diskusija se davno

³¹³ Brown, 2005., 2., 6.

³¹⁴ Ibid., 44-46.

³¹⁵ Özkirimli, 2000., 225.

³¹⁶ Ibid., 225-226.

³¹⁷ Katunarić, 2003., 317.

odigrala, kada sam bio pročitao tek par studija o toj problematici i imao samo grubi nacrt koncepta rada. Bez sumnje, veći od raspoloživog znanja bio je moj interes za problematiku nacionalizma, temu koja me usto čak i opčinjavala svojom kompleksnošću i nedorečenošću. Danas bih mu s naknadnom pameću mogao ponuditi vrlo konkretan i jasan negativan odgovor, a ne samo neodređene iskaze skepse prema teoretiziranjima, koja je proizlazila dobrim dijelom iz onoga što me je i privuklo ovoj problematici - kaotičnog i aporičnog višeglasja koje ju obilježava. Stoga, zašto naposljetku *ne*?

Čitanje mnoštva detaljne literature o složenoj problematici nacionalizma imalo je mnoge posljedice, a ponajviše je proširilo moje razumijevanje i shvaćanje mnogih pitanja vezanih uz nju. No samopouzdanje koje ide ruku pod ruku s dojmom kako na neki način suvereno vladam tako intelektualno zahtjevnom i složenom problematikom, što je svakako neophodno za eventualnu razradu vlastite teorije nacionalizma, danas više nema temelja. Naime, mogućnost suverenog ovladavanja ovom problematikom zapravo je iluzija. Od svih pouka koje se mogu izvući iz detaljnog raščlanjivanja akademske debate o nacionalizmu, ta se praktički prva nameće. Drugim riječima, nemogućnost historičara i društvenih znanstvenika da postignu konsenzus o odgovorima na najelementarnija pitanja o naravi i sadržaju nacionalizma, kao i njihova međusobna kritičnost nas, u najmanju ruku, treba učiniti vrlo skeptičnima prema “autoritativnim” analizama fenomena nacionalizma. Stoga, jedino postignuće koja sam spreman priznati sad, kad sam naoko na kraju puta, jest da sam tek zagrebao ispod površine, i vrlo akutno spoznao limite svojeg znanja o nacionalizmu. No, ponajviše sam postao svjestan naravi aporičnog stanja u koje historijsku kao i ostale društvene znanosti dovode nastojanja da se tako složena problematika znanstveno izučava. Stoga je Sokratova ironička maksima “znam da ništa ne znam”, tako svojstvena zapadnoj znanstvenoj misli, u mome slučaju i više nego adekvatna.

No radi se tek o prigodnom eskapizmu koji ne objašnjava mnogo. Ukoliko bih se morao opredijeliti, rekao bih da se načelno slažem s postmodernističkim pristupom analizama problema nacionalizma, ponajviše stavom da razrađivati izvjesne teorije o tome nema smisla. Stanje konstantne promjene u kojem je danas društvena znanost, njen napredak, te upravo eksponencijalno grananje teorijskih i epistemoloških perspektiva u istraživanjima nacionalizma, kao i rastući nivo inter- i transdisciplinarnosti naprosto mi nalažu da se opredijelim za taj smjer kao najmanje problematičan. Doduše, pomalo je naivno očekivati da tijekom historije dođe do točke ustaljivanja nove episteme, nakon čega bi razrada historijske teorijske perspektive bila smislen posao jer bi, navodno, sistem znanja na kojoj bi ona

počivala, konačno postao stabilan. Naime, takav bi postupak bio u najvećoj mjeri suprotan lekcijama kojima nas poučavaju postignuća debate o nacionalizmu.

Da se preciznije izrazim, analize problematike nacionalizma se u epistemološkom pogledu više ne temelje na empirističkoj, odnosno nomotetičkoj perspektivi u suvremenoj znanosti, nego na idiografskoj i hermeneutičkoj. Riječ je suštini sadržaja spomenutog procesa organskih promjena u historijskoj i društvenim znanostima. Pomalo je iznenađujuće da ovaj pomak fokusa suvremene historijske znanosti od pretežno makrohistorijskih analiza prema mikrohistorijskima sadrži u sebi elemente samonegacije. Naime, objašnjenja kakva prezentiraju R. Brubaker, H. K. Bhabha ili pak N. Yuval-Davis možda jesu prepoznata kao korak naprijed od onih koja nude povjesničari poput E. Hobsbawma, B. Andersona ili E. Gellnera, ali zbog svojeg analitičkog relativizma koji vodi u gotovo klinički čistu ahistorijsku raslojenost, predstavljaju definitivno i korak u novom smjeru, iako nije sasvim razvidno kamo taj smjer vodi.

Drugim riječima, metateorijska kritička analiza historijskih i drugih interpretacija nacionalizma, kako je izvedena na stranicama ovog rada, nudi više-manje jasne odgovore na pitanja koja sam postavio ranije,³¹⁸ ali i otvara znatno više novih. Kao prvo, ona vrlo efektivno revalorizira postignuća historijskih interpretacija nacionalizma, učinivši mogućim detaljno razmatranje nedostataka i problema koji opterećuju modernističke, te druge historijske studije fenomena nacionalizma. Međutim, predstavlja i nacrt situacije u kojoj novi pristupi inspirirani postmodernizmom, a koji se pozivaju na iskustva modernizma, disperziraju svoja istraživanja nacionalizma u niz smjerova, ali ne nude rješenja trajnih ontoloških i drugih dvojbi koje opterećuju debatu o nacionalizmu. Naravno, postmodernistički pristupi nadilaze postignuća klasične debate i historijskih, odnosno modernističkih interpretacija fenomena nacionalizma. Međutim, moglo bi se reći da se radi o nepotpunom postignuću. Naime, bez obzira na to što nude niz novih teorijskih i epistemoloških perspektiva kad je riječ o fenomenu nacionalizma, elementarno stanje višeglasja i aporijske nisu u mogućnosti razriješiti. Konsenzusa o osnovnim ontološkim i drugim pitanjima vezanih uz fenomene nacije i nacionalnog još uvijek nema u modernoj znanosti, i postaje upitno da li odgovori na osnovna pitanja o nacionalizmu uopće i postoje. Vraćam se na problem koji sam već dotaknuo. Nije li pristup istraživanja nacionalizma u historijskoj, te široj društvenoj znanosti postavljen na dvojbene, ako već ne i sasvim pogrešne temelje? Ako novi pristupi

³¹⁸ v. stranicu 12, drugi paragraf.

nasljeđuju sve probleme dosadašnje debate, da li je smislenije, uzevši sve u obzir, identificirati i detaljno razmotriti te probleme, a ne ih rješavati? Drugim riječima, da li je ispravna pouka dosadašnje debate da te probleme NIJE preporučljivo rješavati, s obzirom na to da gotovo sve interpretativne paradigme prije postmodernizma nisu mogle izaći s njima na kraj? To su tek neka od pitanja na koja nas upućuje kritička analiza, a mnoga od njih su i supstancijalna.

Drugo, naslijeđe historijske znanosti u istraživanjima nacionalizma je uglavnom pozitivno, bez obzira što uključuje i nebrojeno mnogo dvojbi i kontradikcija. Modernističke interpretacije se, bez obzira na njihove brojne nedostatke, općenito smatraju epistemološki čvrsto utemeljenima,³¹⁹ zbog čega su i danas znanstveno sasvim relevantne. Također, obuhvatnost historijske perspektive, relativna jasnoća narativa i fokusiranost objašnjenja koje one nude, što se može ponajprije zahvaliti historijskom pristupu problematici nacionalizma, čini te interpretacije vrlo pristupačnima laiku. U svakom slučaju, privlačnije su od vrlo apstraktnih objašnjenja usmjerenih na suptilne i nerijetko idiosinkratske aspekte nacionalizma, kakva nude postmodernisti. Zaista, historijskoj znanosti se ne može mnogo toga prigovoriti, jer svojim interpretacijama nacionalizma, bez obzira na to iz čijega su pera potekle, ona još uvijek ispunjava kritičku, ali i legitimacijsku ulogu u društvu kakvu je imala i prije stotinu godina. Čak štoviše, bez obzira što postmodernisti kritiziraju teorijske i epistemološke zasade tradicionalne historijske znanosti, upravo su naponi brojnih autora koji su se temeljili na tim zasadama na kraju doveli do stvarnog napretka. Naime, fenomen nacionalizma se više ne smatra samo historijskim problemom, nego i problemom kojim se trebaju baviti sve društvene znanosti, budući da je riječ o društveno i politički vrlo aktualnom fenomenu. To smatram najvažnijim rezultatom samosvojnih historijskih interpretacija nacionalizma, bez obzira što je poticaj da se nadiđu interdisciplinarne granice pomalo paradoksalan, s obzirom da je u naravi tradicionalnog pristupa historijske znanosti da je zatvoren u sebe.

Međutim, pitanja koja kritička analiza historijskih interpretacija nacionalizma otvara nisu ništa lakša nego ona na koja je u ovom segmentu već odgovorila. Koja je, dakle, uloga historijske znanosti u okviru multidisciplinarnih nastojanja da se ispita priroda nacionalizma? I, što je možda daleko najteže pitanje od svih, kako definirati granice ingerencija historijske znanosti? Drugim riječima, do kad nacionalizam jest, a nakon čega prestaje biti historijski

³¹⁹ Özkirimli, 2000., 219.

problem? Pitanje određivanja prostornih i vremenskih koordinata je ovdje izuzetno teško, jer se u različitim društvenim i političkim kontekstima njih može različito definirati. Vjerujem da se tu može mnogo postići uz izvjesne interdisciplinarnu aproprijacije.

Pitanje naravi i sadržaja tih aproprijacija bilo je treće na koje je ovaj rad nastojao odgovoriti. Najjednostavnije bi bilo reći da su one uglavnom arbitrarne naravi, jer to ponajprije ovisi o autoru i autorici koji za njima posežu, te ciljem kojim se pri tome vode. Tako će, primjerice, Brubaker ili Bhabha u fokus svojih radova staviti teorijske i metodološke postavke modernističkih studija, ili pak analitičke kategorije koje su one svojevremeno identificirale i razmatrale kao zanimljive i indikativne.³²⁰ Zaista, postmodernisti kritiziraju, ali i koriste teorijske i epistemološke zasade tradicionalne historijske znanosti, usredotočujući svoju kritičku oštricu ponajprije na empiricističku filozofiju kojom se ona prethodno vodila.³²¹ Očigledno, historijska znanost je ovdje dosta učinila, i još čini, jer se modernističke interpretacije i danas koriste kao solidne osnove na kojima se epistemološki i teorijski temelje nova istraživanja o nacionalizmu. S druge pak strane, historijska znanost je u cjelini još uvijek skeptična prema mogućnostima koje nudi postmodernizam. Iako se ne radi o mišljenju koje prevladava u akademskim krugovima, stav da postmodernizam na neki način predstavlja atak na sve što historijska znanost jest i što čini, te da ju stoga treba braniti od njegova utjecaja,³²² i danas ima upliva među historičarima, te društvenim znanstvenicima uopće. Neću sad dokazivati da se zapravo radi tek o očitovanju raširenog problema nedovoljnog poznavanja temeljnih epistemoloških i metodoloških postavki postmodernizma. Također, ne treba ni naglašavati da bi poznavanje i pažljivo korištenje refleksivne metode osvijestilo historičare i društvene znanstvenike o brojnim mogućnostima koje postmodernizam nudi, kad bi detaljnije i autorefleksivnije razmotrili čin kreiranja historije u kojem i sami sudjeluju.³²³

Umjesto toga ću ponuditi praktičan primjer. Problem prostornih i vremenskih koordinata koje određuju granice nacionalizma kao historijskog problema moguće je riješiti samo ukazivanjem na određena teorijska i epistemološka načela koja postmodernisti koriste u analizama problematike nacionalizma. Umjesto generalne, obuhvatne teorije, kakvoj bi naginjala historijska znanost, ove koordinate je moguće odrediti samo pomoću selektivnog teorijskog razmatranja određenih aspekata nekog povijesnog nacionalnog pokreta, uz detaljnu

³²⁰ Brubaker, 2004., 3.; Bhabha, 1990., 3.

³²¹ Brown, 2005., 12.

³²² Ibid., 2-3.; 19.

³²³ Jenkins, 2008., 107.

analizu i precizno poznavanje konteksta u kojem je nastao i u kojem operira.³²⁴ Vjerujem da bi nakon toga bilo moguće preciznije odrediti ulogu historijske znanosti u okvirima napora da se analizira određen nacionalistički pokret. Upravo bi se razumijevanje specifičnih elemenata problematike nacionalizma koje vodi ka boljem razumijevanju cjeline tog fenomena moglo istaknuti kao glavna prednost interdisciplinarnih aproprijacija za kojima poseže historijska znanost.

Naposljetku, što znači analizirati jedan tako kompleksan fenomen kao što je nacionalizam? Ponajprije to da treba pažljivo razmotriti društveno i kulturno situirano znanje i prakse na kojima se takvo istraživanje temelji. Većina istraživača nacionalizma iz svih tabora debate, a osobito postmodernista, barem se implicitno, ako već ne eksplicitno, slaže s ovakvim pristupom problematici kao ispravnim. Na tome su svoje analize temeljili C. Geertz, B. Anderson, H. K. Bhabha kao i N. Yuval-Davis, da spomenem samo neke.³²⁵ Tako smo konačno došli do zajedničke točke oko koje se slažu brojni istraživači, bez obzira što je ona vrlo općenita. Naime, svaki će matematičar ili primjerice fizičar u pokušaju rješavanja izvjesnog problema koristiti sličan repozitorij teorema i jednadžbi. No, ako im se rezultati poklapaju, što je poželjno, znači da je rješenje pronađeno. Ovakva analogija je utoliko indikativnija što će društvene znanosti, kao i historijska znanost, za razliku od prirodnih, uvijek imati problema s definiranjem jasnih jedinica analize s obzirom na složenost i nestalnu narav ljudskog društva, kao i jezika kojim se ono služi. To se još eksplicitnije nameće kao problem kad je riječ o istraživanjima nacionalizma. Ukoliko ga se, naime, želi analizirati, mora se nužno voditi računa o društveno i kulturno situiranom znanju na kojemu takva analiza, ma koliko znanstvena bila, počiva. Društveni znanstvenici imaju bazični konsenzus oko pristupa istraživanju kao i prirodnjaci, no njihovi interpretativni rezultati upravo ekstremno variraju.

To znači da na ovom području znanstvenog istraživanja nikad i nije došlo do ozbiljnog metodološkog proboja, odnosno da nema općeprihvaćene specijalizirane metodologije koja bi bila skrojena za analizu fenomena nacionalizma i nacionalnog. To je konačan odgovor koji nudi moja kritička analiza. Umjesto toga, historijska znanost će se, primjerice, koristiti analitičkim aparatima iz raznih novih poddisciplina (rodni studiji, studiji rase, studiji marginalnih grupa, postkolonijalni studiji). Međutim, posljednje pitanje koje želim istaknuti nije nimalo jednostavno. Naime, s obzirom na kompleksnost i višestruku uvjetovanost

³²⁴ Özkirimli, 2000., 226.

³²⁵ Anderson, 1990., 5-6.; Bhabha, 1990., 2-4.; Özkirimli, 2000., 72-74.; Yuval-Davis, 2004., 11-12.

problematike u javno-političkom te znanstvenom diskursu, pitanje je bi li takva specijalizirana metodologija riješila više problema nego što bi ih stvorila, odnosno da li je nešto takvo uopće potrebno?

Tako dosadašnja postignuća debate o nacionalizmu ostavljaju u osnovi ambivalentno naslijeđe za budućnost. Činjenica jest da se naziru moguća rješenja nekih od najtrajnijih problema koje je iznjedrila znanstvena debata o nacionalizmu, a čemu je u nemaloj mjeri pridonijela i historijska znanost. No potencijal tih rješenja se očituje i u tome da se i njihova vjerodostojnost dovodi u pitanje. To nas pak ne bi trebalo odvrćati od pokušaja njihova rješavanja, niti sprečavati da idemo dalje u potrazi za adekvatnim odgovorima. Jer, samo će tijek povijesti na koncu moći pružiti neke odgovore.

5. Bibliografija

Literatura:

Anderson, Benedict. *Nacija: zamišljena zajednica*. Prevele Čengić, Nata i Pavlović, Nataša. Zagreb: Školska knjiga, 1990.

Anthias, Floya; **Yuval-Davis**, Nira. *Racialized boundaries; race, nation, gender, colour and class and the anti-racist struggle*. London: Routledge, 1993.

Bhabha, Homi K., ur. *Nation and Narration*. London: Routledge, 1990.

Bloch, Marc. *Apologija historije ili Zanat povjesničara*. Prevela Milinković Jagoda. Zagreb: Srednja europa, 2008.

Brown, Callum G. *Postmodernism for historians*. New York: Harlow, 2005.

Brubaker, Rogers. *Ethnicity without groups*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2004.

Carr, Edward Hallett. *Što je povijest?* Preveo Vojak Danijel. Zagreb: Srednja europa, 2004.

Fukuyama, Francis. *The end of history and the last man*. New York; Toronto: The Free Press; Maxwell Macmillan

Gellner, Ernest. *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell, 1983.

Hobsbawm, Eric John. *Nacije i nacionalizam: Program, mit i stvarnost*. Prevela Čengić, Nata. Zagreb: Novi Liber, 1993.

Hroch, Miroslav. *Social preconditions of national revival in Europe*. New York: Columbia University Press, 2000.

Jenkins, Keith. *Promišljanje historije*. Prevela Koren, Snježana. Zagreb: Srednja europa, 2008.

Katunarić, Vjeran. *Sporna zajednica. Novije teorije o naciji i nacionalizmu*. Zagreb: Jesenski i Turk, 2003.

Nietzsche, Friedrich. *O korisnosti i štetnosti historije za život*. Preveo Damir Barbarić. Zagreb: Matica hrvatska, 2004.

Özirimli, Umut. *Theories of Nationalism*. New York: St. Martin's Press, 2000.

Todorova, Marija. *Dizanje prošlosti u vazduh*. Prevela Glišić, Slobodanka. Beograd: XX vek, 2010.

Yuval-Davis, Nira. *Rod i nacija*. Prevela Paić-Jurinić Mirjana. Zagreb: Ženska infoteka, 2004.

Znanstveni članci:

Brubaker, Rogers. "Rethinking Nationhood: Nation as institutionalized form, practical category, contingent event", *Contention* Vol.4 No.1 (1994): 3-14.

Klepač-Pogrmilović, Bojana. "Rasprava o nacionalizmu: filozofski pogledi na nacionalizam – sukobi 19. i 20. stoljeća ", *Diskrepancija* Br. 18/19, (2012): 9-19.

Özkirimli, Umut. "The nation as an artichoke? A critique of ethnosymbolist interpretations of nationalism", *Nations and Nationalism* Vol. 9 No 3, (2003): 339-355.